

Az oralitás, strukturalitás, parallelizmus és
ritmika értelmezése a bibliai héber
költészet kutatásában

POC020

Lezárás dátuma: 2023. XI. 15.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	1
I. A bibliai alkotások típusai	2
1. Alkotói (ön)tudat	2
2. Próza és vers. Próza és költészet. Költészet és vers	3
3. A vers tulajdonságai	4
II. Orális eredet.....	6
1. Az orális tradíció életciklusa	6
2. Kommunikációelmélet	7
3. Az orális költészet jellemzői	8
4. Bibliai epikus költészet: feltételezés vagy valóság?	12
III. A sor	13
1. A sor korai megnevezései.....	13
2. A sor a kézírathagyományban	14
3. Görög és latin megnevezések a sorra	15
4. A költői sor definíciója és funkciója	17
5. A sor nem grafikus jelölői	18
6. A sorok csoportosulása.....	21
IV. A parallelizmus	23
1. Robert Lowth (1710–1787) találmánya	23
2. Ugarit tanulsága.....	25
3. Lowth, az akrosztichon és a második találmány	25
4. A számparallelizmus	26
5. A parallelizmus mint szinonímia.....	27
6. A parallelizmus mint differencia.....	28
7. A parallelizmus kugeli megközelítése.....	29
8. A parallelizmus fajtái	30
V. A bibliai vers szabad ritmusa	31
VI. A metrika.....	33
1. A héber metrika (akcentuális) hangsúlyelmélete	34
2. Egyéb metrikus elméletek	36
VII. Egyéb nem éppen metrikus elméletek	36
1. Szótagszámlálás	36
2. Betűszámlálás.....	37

3. Collins szintaxisa.....	37
4. Kugel	39
Összefoglalás.....	40
I. SZÁMÚ FÜGGELÉK.....	41
II. SZÁMÚ FÜGGELÉK	42
III. SZÁMÚ FÜGGELÉK.....	43
Felhasznált irodalom	45
1. Bibliák	45
2. Szakirodalom.....	45
Hivatkozott weboldalak mutatója.....	46

Bevezetés

Bibliai költészetéről csak akkor lehet beszélni, ha tudatosítjuk: az Ószövetség nem tartalmaz metadiskurzust a költészetéről.¹ Csupán néhány *terminus technicus*ra, dallamjelölésre, zenei utalásra, megnevezett hangszerre és jó pár homályos jelentésű utasításra hagyatkozhatunk. Dolgozatom elején röviden tárgyalom e megkülönböztető *terminusokat*, illetve az esetleges tudatosságot ezen alkotásokkal kapcsolatban. Ezek után fontosnak tartom tisztázni a költészet (és a vers) fogalmát is és annak a Bibliára való alkalmazhatóságát, röviden összefoglalva stilisztikai-szintaktikai és fonetikai jellegzetességeit is. Miután ezt megtettem, foglalkozom az orális eredettel, azon belül az epika kérdésével, bemutatom a sor létezésének kézírásos és egyéb bizonyítékait, majd pedig a parallelizmus *lowth-i*, illetve más kutatók általi megközelítéseit és néhány típusát. Ezután – és ezzel, mint alapelvvel szemben – rátérek a bibliai vers ritmusával, esetleges metrikájával kapcsolatos különböző álláspontokra. Függelékben közlöm Collins szintaktikus megközelítésének osztályozását is. Az általam feldolgozott irodalomból dolgozatom más kutatók mellett főként F. W. Dobbs-Allsopp, Robert Alter, Benjamin Hrushovski (Harshav), James Kugel és Wilfred G. E. Watson nézeteit összegzi és hasonlítja össze. A felhasznált műveik között tanulmánykötet, prozódiai elemzés, a parallelizmus történetét bemutató alkotás és leíró verstani alkotás is található.²

Dolgozatomnak mindezekkel hármas célja van: egyrészt az alábbi szempontok mentén rálátást adni a bibliai költészetre. Másrészt ismertetni kívánom ezen átfogóbb témák mentén egyes kutatók véleményét, melyekből jól kirajzolódik a többségi – és például Kugel vagy Watson némely nézete kapcsán az éles kisebbségi – vélemény is. Harmadszor ezeket egymással össze is hasonlítom, saját meglátásaim szerint értékelem. Lévén egy a kutatástörténetet bemutató és összehasonlító, összegző jellegű mű még nem született magyar nyelven, így témám és célom ilyen szempontból is hiánypótló és indokolt, bár a kiválasztott szerzők listája szubjektív és a vállalkozás nagyságából, valamint a dolgozat terjedelméből adódóan nem teljes körű. Távlatos célom, hogy e dolgozat akár a teológusközösség versmegértését, a bibliai költészetéről alkotott felfogását is gazdagítja vagy érdeklődését felkelti e téma iránt.

¹ Dolgozatomnak tárgya a bibliai költészet, pontosabban: az ószövetségi költészet. Így az előbbi az utóbbi jelentésével használom – de a költészet is csak egy alapos fogalmi tisztázás után válik majd érthetővé.

² Ahol külön nem nevezem meg a bibliai idézet forrását, ott azt nem e könyvekből, hanem egyenesen a Revidált Új Fordításból (RÚF, 2014) veszem.

I. A bibliai alkotások típusai

ʿēlōhîm *šîr* ḥādāš ʾāšîrâ lāk / bənēbel ʾāšôr ʾāzammārâ-lāk³

Új **éneket** éneklek neked, Istenem, / tízhúrú lanton zengedezek neked

(Zsolt 144,9)

A *mizmôr* a *zmr* (ének) igéből származik, csak bizonyos énekkel és zenével előadott rituális, kultikus költeményeket jelöl, mely több alkotás feliratában szerepel. Tágabb jelentésében (JSirá) a *šîr* jelentéséhez hasonló (ének, költemény). Ez a legszélesebb fogalom, a lírához közelít: ünnepi, szerelmes énekek, dalok, orákulumok, prófétai jóslatok jelölője. Néhány hosszabb prófétai mondás előtt is szerepel (Ézs 14), de a legtöbbször velős (bölcs)mondásként funkcionál a *māšāl* terminus,⁴ mely eredetében orális alkotás – de nem énekelt vagy zenével előadott –, valaki felemeli a mondást (*nāšā*), mint a gyász- vagy siraloméneket (*qînâ*) – előadói a *māšālîm*, illetve a *qînôt*.⁵ Ezeket megkülönböztetheti számunkra a vizuális reprezentáció (a speciális formázás) és az abból eredő bizonyítékok, és bár ezek másodlagosak, mégis megfigyelhető általuk egyfajta ismeret a (költői) sor felől.

1. Alkotói (ön)tudat

wayyiššā ʾ *māšālô* / wayyô ʾmar // qûm bālāq *ûšāmā* / ha ʾāzînâ ʾāday bənô šippôr

Ő pedig [ti. Bálám] **példabeszédbe** kezdett, / és ezt mondta: //

Kelj fel, Bálák, és figyelj, / hallgass most rám, Cippór fia! (4Móz 23,18)

Egyes alkotások szerkesztői kerete öntudatosságot sugall, bár ez mindenképp későbbi, mint maga az alkotás. Alter megnevez egy szokást mely szerint a költő felhívja a saját, illetve egy tanú vagy a hallgatóság figyelmét erre a megnyilvánulásra (mint a Biblia második költeménye: Lámek éneke [1Móz 4,23], de ez igaz a prófétai könyvekre és a *Zsoltárok könyvének* egyes panaszénekeire is).⁶ Ez a megnyilatkozás a fentebb tárgyalt fogalmak különbözőségeinek ismeretéről tanúskodik. E alkotásokból következtethetünk arra, hogy mik is ezek a formák, illetve hogy megfelelnek-e a mi fogalmainknak vagy hogy van-e értelme azokat például költészetként magyarázni.⁷

³ A görög fordításban itt a *psaltēr* szó szerepel, ahonnan a zsoltár szavunk.

⁴ Kugel kiemeli a *māšāl* és a *hîdâ* (mint Sámson találós kérdése, Bír 14,14) élességét. James L. Kugel: *The Idea of Biblical Poetry*, New Haven—London, Yale University Press, 1981, 10-12.

⁵ Dobbs-Allsopp könyvében részletesebben tárgyalja e fogalmakat. F. W. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, New York, Oxford University Press, 2015, 57-60.

⁶ Robert Alter: *A biblia versművészete*, ford. Máthé-Farkas Zoltán, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2013, 29.

⁷ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 59-60.

2. Próza és vers. Próza és költészet. Költészet és vers

A próza és vers közötti legkézenfekvőbb megkülönböztetés a sorokra tagolásból adódna – ám ez az *autographák* hiánya, illetve a középkori kéziratok írásgyakorlata miatt nem egyértelmű. Dobbs-Allsopp M. Perloffot idézve pedig megjegyzi, hogy ha a lineációról joggal mondhatjuk, hogy megkülönbözteti a prózát és a verset, a prózát és a költészetet nem különbözteti meg ilyen módon. Perloff szerint a nem lineált verseket is figyelembe kellene venni (mint például a modern prózavers [*prose poem*]).⁸

A vers és próza közötti megkülönböztetés azért lesz mindig nehézkes, mert kölcsönös átfedés van közöttük.⁹ A valódi különbséget a sor versbéli megszorításai adják. Azonban a nem prózai, hanem a verses elbeszélés – vagyis az epika – hiányában Dobbs-Allsopp szerint a líra és az elbeszélés közti különbségtétel a legtöbb esetben használható a költészet (vers) és próza közötti megkülönböztetés szinonimájaként.¹⁰

A versek esetében pedig, hogy mi számít költészetnek, azt mindig történelmi, kulturális és ideológiai tényezők határozzák meg. Helytelen lenne e két fogalom közé egyenlőséget tenni, ám Dobbs-Allsopp mégis megteszi szinonimákként használva őket, mint azt az előző tőle származó gondolat kapcsán is láthattuk.¹¹ Kugel a legerélyesebb a költészet, mint érvényes fogalom megkérdőjelezésében, így beáll azok sorába, akik a próza–vers kontinuumot vallják.¹² A sor c. nagyobb fejezetben foglalkozom a (költői) sor létezésének bizonyítékaival, valamint a sorokra tagolás másodlagosságával, melynek tanulsága az, hogy elképzelhető vers explicit grafikus sorjelölés nélkül. És ha azt mondanánk mégis, hogy a bibliai költemények nem tekinthetők versnek – szótagok szintjén működő ritmikus rendezettséggel –,¹³ ez nem

⁸ Én a prózavers fogalmát nem tartom sem kielégítőnek, sem elfogadhatónak. A prózaköltemény többet ígérő lehet – a költői prózánál tömörebb, a szabadverssel szemben nem sorokra tagolt, ám képsűrűsége, kidolgozottabb ritmusa mégis megkülönbözteti a prózától – csak nem ezen a területen. Többen is megpróbálkoztak a bibliai költészetre való alkalmazására, de – mint majd látni fogjuk –, ez egy olyan (ön)tudatosságot feltételez a bibliai szerzőktől, ami egyszerűen nem áll fenn.

⁹ A vers a természetes nyelvből, a mindennapi párbeszédből ered, míg a próza az orális költői narratívából. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 74.

¹⁰ Uo. 185. A valóságban azért találunk számos ellenpéldát is, amik miatt ez korántsem annyira egyértelmű. Ezekhez lásd az *epikus költészettel* foglalkozó részt.

¹¹ Ehhez lásd: Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 18.

Érve az, hogy nagyjából 1850-ig a költészetet írásban versként, azaz sorokra tagolva jegyezték le – mint majd látni fogjuk, és ő is szemlélteti, ez az ősi keleti hagyomány gyakorlatára nézve nem igaz. Később oly határozottan érvel az írás(kép) másodlagossága mellett, így érvét-gyakorlatát ilyen szempontból következtetlennak tartom. De praktikus okokból, a későbbre ígért bizonyításig, én is így teszek.

¹² E nézet szerint a vers tulajdonképpen ugyanazt valósítja meg, csak magasabb retorikai fokon, így az félrevezető fogalom. Ennek értékeléséhez lásd: Alter: *A biblia versművészete*, 20. Bár ő nincs ezen a véleményen.

¹³ Ez a szó hagyományos értelmében már felér egy metrikus feltételezéssel, ahogyan Nemes Nagy Ágnes az MTA Verstan Bizottsága előtti 1984-es felolvasásában megjegyzi:

értékítélet, csupán egy mai fogalmat nem tudunk a bibliai költészetre alkalmazni – talán jobb is így. Az előszó kivételével éppen emiatt eddig nem a költészet, hanem az alkotás szót használtam. Kugel véleménye, mely szerint a parallelizmus az emelkedett beszéd egy formája, így a költészet oly jellemző stílusa nem is annak sajátja, azt eredményezné, hogy elmosódik a próza és vers közti így sem egyértelmű különbség.¹⁴ Szerencsére elképzelése csupán a kisebbségi vélemény – a költészet fogalmát bátran használhatjuk: szerelmi, bölcsességi, didaktikus, prófétai, zsoltáros és még megannyi arcával együtt.

3. A vers tulajdonságai

„Brogan szerint a különbség vers és próza között nem közvetítő közeg és lényeg, hanem szerkezet és hatás dolgában van (...)”¹⁵

A vers a prózától megkülönböztető tömörségét több eszköz által ér el: ellipszis (leggyakrabban az igék elhagyása), kettős feladatú igék használata (*'double-duty'*), jellemző még rá a névelők, névmások, kötőszók hiánya, és így a prepozíciók és a prózai partikulák (határozott névelő, vonatkozói és a tárgyeset jelölője) elhagyása. A verssor terjedelme pedig 5-12 szótagra, avagy 3-5 szóra és 2-4 (fő)hangsúlyra korlátozódik.¹⁶ Kognitív és fiziológiai határaival *A sor nem grafikus jelölői* c. fejezetben foglalkozunk.

A költészet hajlamos megőrizni az archaikusabb formákat. Ezek gyakorisága akár a vers jelölője is lehet. Egeresi László Sándor héber nyelvtana összegzi az archaikus (pre-klasszikus) héber főbb sajátosságait, melyek: a határozott névelő és a tárgyjelölő ׀ ritkább (vagy nyomatékosító) alkalmazása, archaikus véragok, a későbbi mutató névmás vonatkozó névmási használata, kevesebb prepozíció és eltérő funkcióval, valamint a ׀ tagadószó, Q. passzív

...ez a felfogás a költészet sokkal szélesebb birodalmában egy bizonyos résszel foglalkozik, a metrumos költészettel... Nevezik ezt a fajta költészetet versnek, szemben a költeménnyel... nevezik kötött versnek, szemben a szabad verssel stb.

Ugyancsak jól látja, hogy metrika és ritmus nem azonos egymással, erre érvelésemben később is építek. Megjelent: Nemes Nagy Ágnes: Megjegyzések a szabadversről, in Géczi János (szerk.) *Iskolakultúra – Társadalomtudomány*, 1991/4, 3-12, ebben: 3.

¹⁴ Kugel jogosan kritikus egy valamikori vélt költemény helyreállítása céljából végzett különféle emendációkkal és egyéb szövegi változtatásokkal kapcsolatban. Watson ezzel szemben felhívja a figyelmet a különbségre a felismerés (a költészet jellemzői) és a rekonstrukció között (revokalizáció, prózai elemek csökkentése, emendáció – és még ez utóbbi sem elvetendő). Wilfred G.E. Watson: *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques*² (JSOTSup 26), Sheffield, JSOT Press, 1986, 45-54.

¹⁵ „...the distinction between v[erse] and pr[ose] is not one between media and essences, precisely, but between structures and effects (...)”, Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 42.

¹⁶ Uo. 50. Hrushovski szerint pedig mondatonként 2-4 verssor, az 2-4 hangsúlyonként és az pedig 2-4 szótagcsoportot uralva szerepel. Ő a 8-9 szótagot tartja a normál szintaktikai egység hosszának, de tulajdonképpen nincs e felfogások között ellentét. Alter is erre az alapra épít, ehhez lásd: Alter: *A bibliai versművészete*, 25.

alakok, h -vocativus és nominális mondatok használata. Továbbá szókinszbeli variánsok is adódnak a héber nyelv későbbi, illetve prózai részeiben használtakhoz képest.¹⁷

Eltérések jelentkeznek a szórend terén is: a normál Alany-Ige-Tárgy (SVO) sorrend helyett több alternatíva is elképzelhető, például az Ige-Alany-Tárgy (VSO),¹⁸ így a prózától eltérően a *yqtl* állhat a tagmondat elején is – ez prózában a volitív és a waw-consecutivumos formákra jellemző – jelen-jövő idejű funkcióval. Tania Notarius könyvének elején összegzi az igei alakoknak a költészetben a prózától eltérő használatát: a *yqtl* használható befejezett múlt jelölésére (*'preterite'*), a *qtl* jelenthet általános jelent vagy jövőt is, a *wyqtl*, bár kevésbé gyakori, lehet nem múlt idejű is, és a prózához képest gyakrabban használt mondatkezdő *wqtl* szerepelhet egyszerű múltként. A költői nyelv szemantikai kettősségét gyakran kapcsolatba hozzák az igeidőváltás jelenségével (*qtl/yqtl*; *'tense shifting'*). Lunn szinkronikus megközelítésében a prózától való eltérések pragmatikus okokból adódó variációk — az elidegenítés retorikai eszközének megvalósítói.¹⁹

Néhányan egy hagyományos irodalmi nyelvet, egyfajta költői dialektust feltételeztek, de Notarius ezt nem tartja kielégítőnek. A legtöbben a prózai használattal való konzisztenciát vallják: a különbséget a különféle strukturális eszközök – mint a parallelizmus – eredményezik. Tehát – az igékre vonatkoztatva – azonos aspektuális rendszere és funkciója van (az egyenes beszéddel), csak másképpen rendezi el anyagát, illetve az információt nem szekvenciálisan, hanem parallelizmusban kommunikálja. Szerzőnk a diskurzusanalízis nyomán felhívja a figyelmet arra is, hogy a prózához képest a diskurzus körülményei is mások. Az igeidők diverzitása pedig kronologikus, dialektikus, irodalmi-hagyományi körülményekkel magyarázható.²⁰ Kugel például azon a véleményen van, hogy az egyes nyelvi sajátosságok az ugariti nyelvvel kapcsolatban nem diakronikusan, hanem az izoglosszák mentén segítenek behatárolni a költeményt.²¹

A vers prózától való megkülönböztetésére a gondolatok magasztosságán, a gazdag képiségen túl annak stílusa, alakja és előadásmódja is lehetőséget szolgáltat. Itt szót ejtettünk a tömörségről, a szórendről és a héber vers, illetve az archaikus héber néhány jellegzetességéről,

¹⁷ Egeresi László Sándor: *A héber nyelv tankönyve*⁴, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019, 35-37. Itt megemlíthetnénk még az *enklitikus mémet* és a *nyomatékosító wawot* is.

¹⁸ Vagy például SPP/V, azaz Alany-Prepozíciós kifejezés/Ige parallelizmus, ld. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 47-48.

¹⁹ Tania Notarius: *The Verb in Archaic Biblical Poetry* (SSL 68), Leiden—Boston, Brill, 2013, 25-26.

²⁰ Uo. 26-27.

²¹ Albright diakronikus datálását elégtelennek tartja az ismétlődő parallelizmus kapcsán. Kugel: *Idea*, 38-39. Szerintem mindkettő túlzott leegyszerűsítés.

a parallelizmusról is. Watson még felhívja a figyelmet a szokatlan szóhasználatra, a szabályszerűsége, a szimmetriára, a szópárok, kiasztikus szerkezet, inklúzió alkalmazására, a rímre, a szójátékra (*paranomasia*) és egyéb akusztikus jelenségekre, melyek sűrűsége és együttes előfordulása a vers felismerését és a prózától való megkülönböztetését szolgálhatja.²² A továbbiakban így beszélünk még bővebben az orális eredetről és a sorokra tagolásról is.

II. Orális eredet

Watson könyvében röviden bemutatja M. Parry és tanítványa-munkatársa, A. B. Lord megközelítését. Ők a délszláv népi költészetet és annak a homéroszi költészetre való alkalmazhatóságát vizsgálták. Watson saját, a találgatások talaján óvatosságra intő, szava után – vagy inkább ellenére²³ – rögtön bele is kezd e kiterjedt kutatás általános tanulságainak összegzésébe és a héber költészetre való alkalmazásába. Ez a költészet szerint rögzített szófordulatokat tartalmaz (fixált szópárok, gyakori gondolatok, helyzetek). Ezáltal hosszú költemények alkothatók-improvizálhatók, illetve továbbadhatók – az írás segítsége nélkül.

Ez a tradíció három fázisra osztható, melynek fordulópontja az írás megjelenése és az oralitás hanyatlása: 1. orális; 2. átmeneti (megjelenik az írás); 3. írott fázis (már nem csak a hanyatlásnak induló orális költészet lejegyzésére, hanem teljesen írásban alkotott művek születnek). Forrásaink a harmadik fázisból származnak. Az orális eredet feltételezése mellett az átörökítés számunkra diktálás, akár a költő által vagy emlékezetből történt – és így elkerülhetetlenül szövegtorzulással is járt. A megőrzés mellett forrásként is funkcionálhatott más költők számára, vagy akár memorizálási segédletként. Feltehetően íróiskolák alakultak Izrael területén, melyek tanulói gyakorlásként és az eltűnőben lévő örökség rögzítésének szándékával jegyezték le ezeket az alkotásokat. Belőlük alakult ki az a költői réteg, mely immár az írott és nem a kimondott szóval foglalkozott.²⁴

1. Az orális tradíció életciklusa

Megemlítendő még Kirknek az orális tradíció életciklusáról alkotott felfogása:²⁵

1. kezdeti szakasz — rövid, egyszerű dalok – nincsenek emlékeink

²² Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 46-54.

²³ Nem maradt fenn számunkra ősi orális sémi költemény, illetve a délszláv énekköltészet más kultúra és nyelv – alkalmazásuk a héber költészetre mindig hipotetikus marad.

²⁴ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 66-71, 78.

²⁵ Uo. 71

2. kreatív szakasz — repertoár, technikák kialakulása emlékezésre és improvizációhoz
 - örökítés az idősek által, saját anyaggal bővítés és finomítás
3. reproductív szakasz — megjelenik az írás
 - bevett technikák továbbra is az írástudatlan dalnokok körében (memorizálás, átvétel)
4. hanyatlás szakasza — írásbeliség elterjed, az orális költő elkezd elveszíteni az irányítást az öröklött technikák felett

Az eredetiség, a spontaneitás kérdése a hagyománnyal szemben vetődik fel. Watson szerint a tradicionális költői kifejezésmód csak a másodlagos nyelv – a hagyomány szakértő és rugalmas használatát, nem pedig szolgálai utánzását jelenti.²⁶ Az elsajátított szókincset, kifejezéseket, akár archaizmusokat fokozatosan lecseréli, ha jobbra talál. Az orális költészet leírása viszont a spontaneitás, az alternatívák elvesztését és a szöveg állapotának kanonizálását eredményezi.

2. Kommunikációelmélet

Watson a kommunikációelmélet fogalmait is alkalmazza az előadó és az élő hallgatóság viszonyára (küldő, címzett/fogadó, üzenet). A költő-előadó a hallgatóságához igazodva, a közösség elismeréséért a túlzott eredetieskedés (nincs a hagyománnyal és így a hallgatósággal kapcsolópont) és a klisészerű utánzás (unalmas) pólusai között egyensúlyozott, így volt a tradíció megőrzője és a kreativitás katalizátora is egyben. A kommunikációs folyamatban a hallgatóság is részt vett időnként aktívan is becsatlakozva: kórus, refrén (Zsolt 136), dobbantás, taps, talán konkrét kérdésfeltevés (Zsolt 24,8.10) vagy zene formájában is. A zene – például egy húros hangszeren – más tradíciókban az időnyerést szolgálta az improvizáció közben – elrejtve a költő hezitálását. Továbbá alkalmas a hangsúlyok jelölésére, a sor elejének vagy végének kitöltésére, a fontos pillanatok kiemelésére. Azonban nincsen közvetlen bizonyíték arra – az erős zenei hagyományok ellenére sem –, hogy az ősi héber költészetben is improvizáltak volna a zene hangjaira.²⁷

Watson felfogása szerint a technikai bravúrok, a jobban sikerült alakzatok maradtak fenn nagyobb valószínűséggel: ízes formulák, asszonancia, rím, khiasztikus verssorok és hasonlóak. A tehetségesebbek ezeket szóban átdolgozták, míg a kevésbé kreatív vándordalnokok szó szerint elszavalták, ezek:

²⁶ Ez is csak a mindenben eredetiséget követelő, a korábit, a hagyományt megbecsülni nem tudó társadalmunkban jelent problémát.

²⁷ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 72-74.

...az írásos rögzítés valamilyen formájával kombinálva, együttesen voltak hatékonyak a költői hagyomány megőrzésében.²⁸

3. Az orális költészet jellemzői

Watson számára Campbell felvetése, mely szerint a vidéki lévíták, bölcs asszonyok, próféták az orális költészet mesterei, hihető. Egyes történeteket, például Ruth történetét szóban adták át. Professzionális történetmondók, vándorénekeselek járták az országot: munka idején, családi, törzsi alkalmakon, ünnepeken adtak elő. A vándorló dalnokok terjesztették a mondásokat az országhatárokon át is, innen érthetővé válnak az ugariti költészettel való hasonlóságok is.²⁹

Az orális költészet jellemzői (a második kivételével nem kizárólagosan az orális sajátja):³⁰

- *hagyományos* – vagy azzá vált – *formulák* használata
- következtetlenség a formula mechanikus használata miatt (hasonlat vagy szópár) – nem maradt ránk tiszta példa³¹
- visszatérő témák (pl. seregszemle – vagy inkább ennél kisebb *motívumok*), leírások, ötletek formulaszerű stílusban
- az előírt technikák (formulák, témák) visszafogó ereje, *archaizmusok* sűrűsége³²
- folyamatos *improvizálás* és ezért hozzáadó stílus (bővítés,³³ parallelizmus), sorvégi megállás (*'end-stopping'*)³⁴
- a szórend manipulálása a hatás érdekében
- *hanghatások* (asszonánc, hangutánzó szavak, alliteráció, rím stb.)³⁵
- mindent átható ismétlés
- variánsok kialakulása és egyidejű megléte (pl. 2Sám 22 és Zsolt 18)

Negatívan könnyebb elhatárolni: nem használ például akrosztichont és egyéb, az írott költészetre jellemző szójátékokat.³⁶ Az anonimitás is az oralitás felé mutat.

A héber költészet egyik sajátossága – alárendelő kötőszavak hiányában és az additív stílus miatt – a *parataxis*, a mellérendelés: nincs meghatározva a tagmondatok kapcsolata egymással (halmozás, ismétlés, parallelizmus). Így nagy mennyiségű vers alkotható kis erőfeszítéssel. A

²⁸ Uo. 74.

²⁹ Uo. 76-80.

³⁰ A továbbiakban voltaképp Watson könyvének nagyobb fejezeteire és azok alpontjaira utalok, melyek bővebb tárgyalására a dolgozat terjedelme miatt sajnos itt nem vállalkozhatok.

³¹ A szópárok kapcsán a Péld 4,3 következtetlenségét hozom.

³² Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 35-38 [kiemelten a 38. o. táblázata].

³³ Uo. listák (351-356.), egymást követő hasonlatok (258-259.), metaforák (270.)

³⁴ *'End-stopping'* – sorvég és szintaktikai határ egybeesése

³⁵ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 222-237.

³⁶ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 74-76.

számára előnyös lenne a klisé-szópárok mechanikus vagy formulaszerű használatának bizonyítása más esetekben is, mert ezek mentén – mint láthattuk – az orális eredet mellett érvel, ám ez mások számára az eredetiség hiányát sugallná, vagy netán a bibliai költészet teljes félreértelmezéséhez vezetne.

A fentihez hasonló esetet találunk az Ézs 65,7b-ben:

...akik a hegyeken (*hārīm*) tömjénezték, / és a halmokon (*gābā ‘ôt*) gyaláztak engem

— a sorpár második tagjában a halmok (*gābā ‘ôt*) szót nem a jelentése (nem itt gyalázták Istent), hanem a hagyományosan paralel (*hārīm // gābā ‘ôt*) volta miatt használja a költő. Yoder több példát is hoz erre a szópárra, így ezek tekinthetők formulának.⁴³ Yoder tanulmányában az A-B párok meglétével érvel a héber költészet orális eredete mellett, melyet az izráeli költők különféle módokon alkalmaztak. Ezek gyakorisága, illetve hiánya szerint egy költeményen belül az alkotás orális (Zsolt 54, Náh 1, Bír 5), illetve írott eredetűre utal. Watsonnal együtt vallja a formulaszerű kifejezések és így formularendszerek létezését is, mely szerint egy állandó kifejezésnek több lehetséges – egymással analóg – paralelje is van.⁴⁴

Számomra nem világos, hogy miért következne ebből szükségszerűen egy költemény orális eredete,⁴⁵ furcsa lenne azt feltételezni, hogy a formulaszerű megfogalmazásmód csak és kizárólag improvizatív vagy spontán lehet és írásban nem is létezhet. Tulajdonképpen nincs is bizonyíték e szópárok Parry—Lord elméletében kifejtettekhez hasonló alkalmazására.⁴⁶ Kugel felveti, hogy ezek eredetileg mint merizmatikus („nappal és éjjel”, „ezüst és arany”), vagy ha nem is, de egységes kifejezésként („szeretet és hűség”, A+B) szerepeltek, ezeket nem a parallelizmus miatt alkották meg, sőt az így kialakult kifejezéseket bontották ketté paralel felekre. Yoder például a parallelizmust tekinti formai követelménynek, mintegy kiindulási pontnak, ami ellen érvel láthatóan Kugel is.⁴⁷ Watson megemlíti, hogy a kánaáni költészet védjegye a bővített szópárok használata (*szent // szent puszta*), melyek metrikai funkciója a sor kitöltése.⁴⁸ Ezzel elérkeztünk az *ellensúlyozó változat* fogalmához.

⁴³ Perry B. Yoder: A-B Pairs and Oral Composition in Hebrew Poetry, in David E. Orton (szerk.): *Poetry in the Hebrew Bible. Selected Studies from Vetus Testamentum*, Leiden—Boston—Köln, Brill, 2000, 90-109 (= VT 21 [1971/4] 470-489.), ebben: 100-101.

⁴⁴ Uo. 104-106.

⁴⁵ Hiába Jeremiás Siralmainak szópárjai: akrosztichonja egyértelműen az orális eredet ellen beszél.

⁴⁶ Kugel szerint sincs semmilyen logikai vagy empirikus ok, amiért az ilyen párok gyakori használatát: 1. spontán kompozícióhoz; 2. vagy eredetét az orális költészet körülményeihez kell kapcsolnunk. Kugel: *Idea*, 34-35.

⁴⁷ Uo. 33-35.

⁴⁸ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 132.

3.2 Ellensúlyozó változat⁴⁹

yāda 'šôr qōnēhû wahāmôr 'ēbûs bə 'ālāyw

Az ökör ismeri gazdáját, a számár is urának jászlát (Ézs 1,3a)

A klasszikus leírás szerint az ellensúlyozó változat ('ballast variant') lényege, hogy egy paralel közlésben egy szó hiánya miatt keletkező metrikus rést kitölti vagy az egyensúlyt helyreállítja egy másik kifejezés hosszabb változata (a b c / ø b' c'+d). Egyéb megnevezései is ismertek ('expletives', 'filler'). Watson szerint orális eredetű, valamint operál khiazmussal is (abc / c'b'd').⁵⁰ Ezt az *izocolás elvből* ('isocolic principle') eredezteti, mely még a *növekvő tagok törvényénél* is erősebb. Ennek legtisztább példája, amikor mindkét fél sor kompenzál valamit ('double ballast variant').⁵¹

E leírásnak az a gyengéje, hogy az ellensúlyozó változatként azonosított többletet pusztán metrikai szükségletté, holt súllyá degradálja. Kugel leszögezi, hogy ez az elmélet azt sugallja, hogy innen valami hiányzik, és ha nem hiányozna, akkor a szerző a második tag kifejezését le se írta volna, ez pedig a költő szándéka felőli találgatás. A fenti versben egy fokozás figyelhető meg: („...még a számár is...!”).⁵² Alter is e tipikus felfogással szemben kiemeli, hogy ez nem terjengősség, példáiban a jelentésfejlés, a fokozás és a fókuszálás aspektusait azonosítja.⁵³ A fenti bibliai idézet pedig egy miniatűr drámai jelenetté fokozódik.⁵⁴ Watson Kugel erős kritikája és eltérő leírása ellenére (1. az ellipszis helyet szabadít fel a bővebb kidolgozásra; 2. és elkülöníti a figyelmet a kibővített tartalom számára) sem adja fel elképzelését és vallja azt, hogy sok szakaszban a szóhasználatnak igenis csak kitöltő funkciója van, ezáltal érvként megtartja az oralitás mellett.⁵⁵

Az a felfogás, mely szerint a szópárok, az ún. ellensúlyozó változat és egyéb eszközök a szóbeli alkotás megkönnyítésére vagy a hallgatóság figyelmének fenntartására szolgáltak mintegy időnyerésként, költői segédletként improvizáció közben, tulajdonképpen leszűkíti annak kreativitását és szemantikai gazdagságát, valamint egyes elemeket nem szándékoltnak,

⁴⁹ Máthé-Farkas Zoltán fordítja így a kifejezést. Alter: *A biblia versművészete*, 40.

⁵⁰ Watson: *Traditional Techniques*, 374-375.

⁵¹ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 343-344. Bár tulajdonképpen ez már éppen nem az, amit e fogalom eredetileg jelölt. Ha az orális eredettel dolgozunk, akkor nem értem, hogy az első sor hogyan kompenzálhat előre valamit a második sorból, ha ezt a váradalmat még nem is keltette fel.

⁵² A kompenzáció gondolata is téves. Ez a vers írójának szándékaiban kutakodik, ezt megválaszolni lehetetlen, feltenni pedig ostobaság. Kugel: *Idea*, 45-48.

⁵³ Ezeket összefoglalom és rendszerezem a III. számú függelékben.

⁵⁴ Alter: *A biblia versművészete*, 40-41.

⁵⁵ Watson: *Traditional Techniques*, 30. Példája a Példabeszédek 7,16: *marbaddim rābadti 'arši hāṭūbōt 'ēṭin miṣrāyim* — „Terítőket terítettem fekhelyemre, egyiptomi színes szőtteket”.

automatikusan használnak tüntet fel. Továbbá nem veszi figyelembe, hogy a líra – mert, mint majd látni fogjuk, tulajdonképpen csak erről lehet szó – az epikánál sokkal kevésbé improvizatív műfaj, így ennek feltételezése tarthatatlan és felesleges.⁵⁶

4. Bibliai epikus költészet: feltételezés vagy valóság?

Az epikát egyrészt az előadásmódja határozza meg: általában elmondott, nem eljátszott, olvasott vagy énekelt. Tradicionális (primer) formájában szóban fejlődött, irodalmi (szekunder) formájában írásban keletkezett: egy költő munkája. Jellemzően heroikus és egyben erőszakos cselekedeteket tárgyal tanulságos, hosszú narratívában: egy hős (keleti példáiban egy isten vagy egy király) bizonyítja rátermettségét, megőrzi becsületét valamilyen nagy megpróbáltatáson keresztül.

Ugariti példáira, az *Aqhat*- és *Qirta*-történetekre még utalni fogunk, de a *Gilgames*-eposz is ide sorolható. A *Pentateuchosz* feltételezett Jahvista és Elohista forrásából hiányzik a primer epika számára oly fontos heroikus elem, így nem rekonstruálható epika bennük. Sőt ezeken keresztül megfigyelhető Talmon szerint egy tendencia: a prózai narratíva szándékolt továbbfejlesztése, mintegy elhatárolódásként az előbb említett pogány kultikus epika gyakorlatától. Egy olyan kultúrában nem alakulhatott ki epika, ahol nem volt adott a *Sitz im Lebenje*.⁵⁷

Alter is azon a véleményen van, hogy a bibliai verset nem használták történetek elmondására, az következetesen prózában van elrendezve, noha az epikus narratív vers megvalósítható és elérhető lett volna akkor és ott. Bár azt ő is elismeri, hogy néhány költemény magában foglal narratív részeket, megfigyelhető karakterfejlődés, de a nem narratív zárlat vagy éppen az expozíció hiánya miatt ezeket nem tartja kielégítőnek. Ezek az izráeli üdvtörténet eseményei, kátészerű summázások, melyekből hiányzik a narratív megvalósítás.⁵⁸ Így ő szívesebben beszél kezdődő elbeszélésekről (*'incipient narrativity'*),⁵⁹ illetve narratív fejlesztésről egyes esetekben. Dobbs-Allsopp szerint a bibliai költők akár választhatták a

⁵⁶ Hasonló véleményen van Landy is. Francis Landy: *Recent Developments in Biblical Poetics: Review of Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques; The Dynamics of Biblical Parallelism; The Art of Biblical Poetry*, by W. G. E. Watson, A. Berlin, & R. Alter, *Prooftexts* 7 (1987/2), 163-178, ebben: 165-166.

⁵⁷ Shemarayahu Talmon: *Did There Exist a Biblical National Epic?*, *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* 7/2 (1977), 41-61, ebben: 55-56. Watson egy kicsit árnyaltabban fogalmaz, de tulajdonképpen egyetért vele.

⁵⁸ Ezek a költemények többségében Istent dicsőítik, vagy épp győzelmi énekek, esetleg egyfajta erkölcsi útmutatások, tehát egy nagyobb, nem narratív célt szolgálnak – szerinte a 78., a 105. és a 106. Zsoltár ezen esetei a szabályt erősítő kivételek. Alter: *A biblia versművészete*, 41-45.

⁵⁹ Alter több alkotást is elemez, mint például a 2Sám 22, a 2Móz 15 vagy a Péld 7 eseteit.

történetek versben való elbeszélését is, mint történetmondó elődeik és kortársaik. Alter is fenntartja ennek elméleti lehetőségét, noha ezek nem maradtak ránk.⁶⁰ Másutt pedig Dobbs-Allsopp épp arról beszél, hogy a Biblia nem tartalmaz igazi epikát és emellett az imént tárgyalt Izráelben élő gyakorlatról beszél – szerintem nincsen semmilyen tévedés, csupán a szóbeli előadóművészetet nincs és nem volt miért lejegyezni.⁶¹

Akár a pogány kultikus epikától való nem teljesen következetes elhatárolódás miatt, akár a valamikori epika nyomaiként, de epikus részletek fedezhetők fel néhány helyen egyesek szerint: *Jób könyvében*,⁶² Sámson történetében (Bír 13-16), Debóra énekében (Bír 5) és még az *IMózesben* is.⁶³ C. Conroy a bibliai epika (kutatás- és értelmezés)történetéről írott tanulmányában rámutat az epika, mint műfajmegjelölés nem egyértelmű és így félreérthető voltára. Véggkövetkeztetése az, hogy helyesebb lenne epikus tónusról, objektivitásról vagy érdeklődésről, mintsem az epika egyértelmű nyomairól beszélni egyes szövegek kapcsán.⁶⁴

III. A sor

1. A sor korai megnevezései

Ahogy a költészetről, úgy a verssorokról sincsen metadiskurzus a Bibliában. Mint írott betűk sora, írás terméke. A Talmudban ilyen értelemben megjelenik két fogalom ezzel

⁶⁰ Alter: *A biblia versművészete*, 71.

⁶¹ F. W. Dobbs-Allsopp: Poetry of the Psalms, in W. P. Brown (ed.): *The Oxford Handbook of the Psalms*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 79–98, ebben: 83.

⁶² *Jób könyvét* tipikusan késeiként datálják, e könyv prózai kerete kapcsán közlök pár érvt N. M. Sarna tanulmányából. Ő az ismétlést valamilyen oknál fogva epikus törvénynek tekinti, de ezen kívül az epikára mutat még szerintem *Jób könyvében*: a mű szimmetrikus szerkezete, patriarchális háttere, egyes archaikus szavak és morfológia használata. Ezen érvek számomra nem meggyőzőek, lévén hasonló sajátosságok jellemeznék távolról sem az epika műfajába tartozó műveket is.

Epikus elem még Sarna szerint: a Jóbot ért csapások a Keret királyt érőkhöz, illetve a Tízcsapáshoz is hasonló leírása, a számok fontossága (7 fiú, 7 napos lakoma, 7 csapás, 7 nap és éj néma gyász, 7 bika és kos), (ugariti) mitológiai elemek használata és a Jób lányainak és szépségüknek kiemelése. A mitológiai elemeket leszámítva ez sem meggyőző. Néhány kutató érvelése csupán ez: 1. epikus sajátosságként definiál valamit, 2. megállapítja, hogy igaz az adott szövegre is, tehát az a szöveg epikus. Számomra körkörös érvként hat. Ebben a tanulmányban is megfigyelhető. Nahum M. Sarna: Epic Substratum in the Prose of Job, *JBL* 76, Issue 1 (1957), 13–25.

⁶³ Gunkel például az epikus stílust vélte felfedezni az 1Móz 19,30-38-ban, valamint az ún. kisepikát Jákób és József történetének végső formájában. Conroy ezzel szemben rámutat arra, hogy az ősatyák történetei családi történetek, nem csatamezőkről vagy a dicsőségről szólnak. A nők szerepe is csak a család vagy a klán körére korlátozódik. A fáraó feletti győzelem természeti csodának – vagy *Isten hatalmának* – köszönhető, és nem Mózesnek. Megjelenik a nemzeti érdek, oktató célzattal. Semmi sem hősies vagy epikus ebben, eltérő társadalmi állapotokat tükröz. Conroy, Charles: Hebrew Epic: Historical Notes and Critical Reflections, *Biblica* 61, No. 1. (1980), 1-30, ebben: 20-22.

⁶⁴ Uo. 29-30.

kapcsolatban, bár ezek a speciális írásra vonatkoznak: *’ārīḥ* („kis tégl”) – maga az írás, *lēbēnā* („nagy tégl”) – az ezeket elválasztó íratlan vízszintes térközök.

2. A sor a kézírathagyományban

Három könyv: *Jób*, *Példabeszédek* és a *Zsoltárok könyve* (ezek héber neveinek kezdőbetűi az ת"מ/’ēmet – hűség szót adják ki), illetve néhány ének a prózától eltérő formázást, valamint külön akcentuális rendszert kap.⁶⁵ Ez azonban nem fedi le teljesen a mi értelmezésünk szerinti költői szövegeket, ugyanis például a próféták a prózához hasonlóan folyószövegként (*’running format*) vannak leírva.⁶⁶

A prózai és a költői részek írásképet jól leírja magyar nyelven – illetve kéziratfelvételeket is mellékel – Kustár Zoltán habilitációs dolgozata, én csak röviden mutatom be a különféle írásmódokat:⁶⁷

1. kistéglá felett kistéglá, nagytégla felett nagytégla
2. nagytégla (n.) felett kistéglá (k.), kistéglá (k.) felett nagytégla (n.) — egy sor így egyenlő: k. + n. + k. vagy k. + n. + k. + n. + k., ezek követik felváltva egymást
3. folyószöveg – három oszlopban margótól margóig vannak írva a prózai könyvek, írásképileg nincsenek megkülönböztetve ettől a későbbi próféták sem
4. *Jób*, *Zsoltárok* és a *Példabeszédek könyve* (és még a 2Móz 15, 5Móz 32, Bír 5 és még pár ünnepi ének) – két oszlopban, az oszlopokban a kistéglák között „cikkcakkos” nagytégla formál változó méretű közt.

Érdekes Qumrán esete, mely az azelőtt ismert középkori kéziratoknál ezer évvel korábbi (vagy még korábbi) szövegállapotokat és lejegyzésmódokat tükröz. A speciális formázás három fő formája jelenik meg az itt talált kéziratokban:

1. egy vagy két verssor hasábonként sorbelső közők nélkül
2. két verssor közzel elválasztva durván a hasáb közepén — egyenes jobb margóval, az 5Móz 32 is eszerint van formázva
3. sorköz a verssorok között, de nem középre igazítva — ez esik egybe az *’ēmet* könyvei későbbi formázásával.⁶⁸

A változatosságot tükrözi még az is, hogy akár ugyanazon szöveg másodpéldánya folyószövegként (*’running format*) van írva, vagy például a 18. Zsoltár esete, mely Sámuel

⁶⁵ T‘mym – a költői akcentusrendszer kialakulásához lásd: Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szövegagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010, 118-120.; a „költői” akcentusokhoz: uo. 167-186.

⁶⁶ Dobbs-Allsopp szóhasználata

⁶⁷ Kustár: *A héber ószövetség*, 55-58. Valamint angol nyelven: Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 20-21.

⁶⁸ Uo. 233 [2. ábra], 237 [11-12. ábra].

könyvének részeként két másik formázást is kap.⁶⁹ Mégis talán a legbeszédesebb Tritó-Ézsaiás esete, ugyanis az 1QIsa^a egy részlete nagyobb vízszintes térközt használ a költői sor jelölésére egy késői prófétánál.⁷⁰

Tehát nem szükségképpen a megkülönböztetés e könyvcsoportok között. Valójában egyáltalán nem mondhatjuk ezek alapján azt, hogy például a késői prófétákat nem tekintették költőieknek – Tritó-Ézsaiás esete érv egyenlőségük mellett –, vagyis az írásbeli jelölés nem kritériuma a költészetnek, sőt úgy tűnik, hogy ez inkább helyi gyakorlatot tükröz, amely idővel változott. Egyes tradíciók analóg módon kiterjesztették ezt a speciális jelölést más könyvekre is, így a *Samaritánus Pentateuchosz* is, ezen kívül még a 4Q521 *Messianisztikus Apokalipsze*, illetve *Jézus, Sirák fia könyve*, a *4Mózes 23-24* és *Jeremiás Siralmi* is beszédesek egyes kéziratokban.

Azonban ez a gyakorlat a Közel-Keleten a Carpentras-sztélétől (Kr. e. 5-4. sz.) és néhány falfelirattól, illetve egyéb kivételtől eltekintve egyedülálló.⁷¹ Ezek közül is csak az előbbi használja egyértelműen a térközölést a párhuzamos verssorok tagolására, ám valószínűleg ez sem megy vissza a feltételezett szerzőig. Az, hogy a legkorábbi időktől fogva nincsen konzisztens és átlátható, egységes jelölésmód a sorra, az később a sorra használt fogalmak sokféleségét eredményezte. Mint látni fogjuk, bár más-más aspektusait ragadják meg, de tulajdonképpen nincsen valódi zavar a jelenséget illetően.

3. Görög és latin megnevezések a sorra

3.1 A görög vers⁷²

A görög kéziratokban a prózát keskeny – 15-22 betűnyi –, négyzet alakú oszlopokban írták le egységes oszlopközökkel elválasztva. A sorvéget nem szintaktikai határ, hanem az oszlop szélessége szabta meg. Ehhez képest a metrikus vers lejegyzése, a sorírás jelentőséggel bírt, ugyanis a görög SZTICHIKUS VERS általában a teljes metrikus sort vette alapul. Például a hexameter változó szótagszáma miatt ez jobb kéz felől egyenetlen margót eredményezett.⁷³ Innen ered a SZTICHOSZ megnevezés, mely alatt eredetileg tárgyak, katonák, számok sorát vagy

⁶⁹ Uo. 31-32.

⁷⁰ Ézs 61,10–62,9. Uo. 240 [18. ábra].

⁷¹ Kuntillet 'Ajrud, Deir 'Alla – falfeliratok, ugariti mitológikus szövegek, Ahiqar mondásai és a Carpentras-sztélé. Uo. 242-243 [22-26. ábra].

⁷² A különböző terminológiák közötti különbséget jól leírja Dobbs-Allsopp, így az ő gondolatmenetét követem. Uo. 20-29.

⁷³ A Timotheosz-papirusz tanulsága szerint – prózához hasonló lejegyzés – a görög vers nem volt mindig ilyen megkülönböztetett elrendezésű. Uo. 236 [8. ábra].

vonalt értették. Legkésőbb Origenész használta a SZTICHOSZ kifejezést a bibliai verssorra. Napjainkban is mind a SZTICHON, mind a HEMISZTICHON szerepel egyes kutatók terminológiájában.

A lírikus vers lineációjának alternatívája a hellén korszakban jelent meg: ez a verssor hosszának mérése KÓLÁnként.⁷⁴ Arisztophanész sorokra bontása a metrikus *kóla* szerint így már rövidebb sorokat eredményezett. Összességében azonban akár metrikus, akár KOLOMETRIKUS, a görög vers jellegzetessége a *sztichikus* elrendezés.

A KÓLON szó szerint testrészt jelent, jelentése így: végtag, tag. A retorikában egy periódus, tagmondat tagja, később egy bizonyos ütem (prozódiai alegység).⁷⁵ E írásgyakorlat használata kiterjedt a retorikusok (Cicero) munkáira is. A mai napig a KÓLON az egyik leggyakrabban használt kifejezés, bár nem metrikai, hanem retorikai-stilisztikai fogalomként. Alter felfogásában a héber költészet nem metrikus – ebben osztozik Dobbs-Allsoppal. Könyvében megjegyzi, hogy a bibliai költészetre értve e két fogalmat, nincs is különbség *sztichosz* és *kólon* között.⁷⁶

3.2 Latin fogalmak

A VERSUS szó a görög *sztichosz* latin megfelelője, számos alakja használatban van.⁷⁷

Jeromos bibliafordításában Ézsaiást és Ezékielt is a szónokok mintájára – a KÓLONnál említett írásgyakorlat szerint – írta le *sztichosz*okban (lat. versibus, még ha tulajdonképpen próza is) PER COLA ET COMMATA, hogy megkönnyítse a hangos felolvasást. Ez a tagmondathatárokat figyelembe vevő, értelem alapú tagolás. Az 5-9. században ezt a stílust kiterjesztették más bibliai könyvekre is.⁷⁸ Jeromos figyelmeztet, hogy senki ne ítélje meg ezeket költeményként, úgy, mint mondjuk a zsoltárokat. De írásban tulajdonképpen nem sok különbözteti meg a vers sorokban írását, mert vers – főleg a szintaktikai határok és a sorvég gyakori egybeesésével – és a próza írását *per cola et commata*. A *Codex Sinaiticus* (X) és a *Codex Vaticanus* (B) is ezt az elvet követi behúzásokkal, ahol esetleg nem fér ki az értelmi egység egy sorba.

⁷⁴ Ennél nagyobb egység a KÓLON (periódus), az ún. *cola* többes száma.

⁷⁵ Itt egy fontos különbség jelenik meg: míg a SZTICHOSZ alapja a teljes metrikus sor, itt az belsőleg fel van osztva ütemekre (tkp. KOLO-METRIKUS). Mint majd látni fogjuk, ez sok esetben magával vonta a fogalomból adódóan a héber költészet metrikus voltának feltételezését is.

⁷⁶ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 27.

⁷⁷ 'Versus', 'versiculus'; az angol szakirodalomban pedig: 'verse', 'versicle', 'verset', 'half-verse'.

⁷⁸ Például a tizenkét kisprófeta könyveit írták le PER COLA ET COMMATA, de a *Codex Amiatinus*ban a zsoltárok egy része is ilyen formázást kapott!

Dobbs-Allsopp a MEMBRUM kapcsán beszél az angol *'member'* egy ma már ritkán használt jelentéséről: egy mondat alegysége, tagmondata.⁷⁹ Ha eltekintünk az elévüléstől, ez lenne a legalkalmasabb a sor lényegének kifejezésére, lévén nem tartalmaz – az előző fogalmakkal ellentétben – a kézírásos kontextusból származó implicit utalásokat.⁸⁰

Lowth latin nyelven írt műveinek fordítását G. Gregory végezte el. Fordításában találhatunk példákat a *versus*, *versiculus* – „verse” vagy „line”, ill. *unum membrum* – „[one line] or member” glosszaszerűen betoldó fordításokra. Dobbs-Allsopp azt is megjegyzi, hogy Lowth minden angol nyelvű fordítása ezen a szövegkiadáson alapul.⁸¹ Szerzőnk végül mégis az angol *'line'* szót teszi meg a *sztichosz* és az egyéb fogalmak terminológiai örökösének, mint a köznyelvben és az irodalomkritikában, illetve a Bibliával kapcsolatban is használt kifejezés – ami sajnálatos módon szintén magában foglalja a vers sorokban írásának gyakorlatát, így a bibliai hagyománytól szintén kultúridegen.

A magyar „sor” szó egymás mellett, mögött elhelyezkedő személyek, tárgyak láncolatát, együttesét jelenti.⁸² Eredetében tehát nem az írásra vonatkozik,⁸³ és az írás kontextusában sem jár metrikus felhangokkal, így más nyelvekhez képest mi könnyebb helyzetben vagyunk. Bár a szakirodalom használatában akkor is megjelenhetnek a fentebb tárgyalt kifejezések.

4. A költői sor definíciója és funkciója

Ezek után megpróbálkozhatunk a költői sor definíciójának megalkotásával. Brogan szerint a sorstruktúra nem egy grafikus entitás, aminek mindig írásban kell testet öltenie — a költői sornak ritmikus, szonikus és szintaktikai szerkezete van.⁸⁴ Formája észlelhető a bemutatás módjától függetlenül is. Dobbs-Allsopp szerint a sor:

... az érzékelés, a hang és a ritmus áramlásának időszakos és ismétlődő megszakítása vagy ellenőrzése, és az ebből eredő szegmentáció...⁸⁵

⁷⁹ Lowth is ilyen értelemben használja a „*parallelismus membrorum*” kifejezést, mint parallelizmus a tagok között, de *Praelectiones*-ét latinul írta!

⁸⁰ Dobbs-Allsopp retteg a metrika a fogalmak eredete miatt elűzhetetlen, és így mindig jelen lévő szellemétől.

⁸¹ Robert Lowth: *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews*, vol. 1-2., transl. G. Gregory, London, J. Johnson, 1787, repr. in *Robert Lowth (1710–1787): The Major Works*, London, Routledge, 1995, 55-73.

⁸² <https://uesz.nytud.hu/index.html?displaymode=web&searchmode=exact&searchstr=sor&hom=1> [letöltés dátuma: 2022. 11. 14.]

⁸³ Uráli eredetű szó, ld. szer > sor; szer – 'mód, rend, elrendezés'.

<https://uesz.nytud.hu/index.html?displaymode=web&searchmode=exact&searchstr=szer&hom=2> [letöltés dátuma: 2022. 11. 14.]

⁸⁴ Az idézeteket Dobbs-Allsopp könyvéből veszem. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 28.

⁸⁵ Uo. 36.

— és ezzel nem mond semmi újat: megjelenik a kognitív korlátozottság és a grafikai jelölés másodlagosságának gondolata is.

Longenbach pedig kiemeli, hogy:

A sor több, mint ütem, rím, sor, képek, alliteráció – a sor az, ami megkülönbözteti a tapasztalatunkat a költészetről költészetként (fenomenológiailag és terminológiailag is).⁸⁶

A prózától is a verssor és a sorstruktúra különbözteti meg a költészetet, mint azt Robert Lowth püspök gondolta, ez kölcsönöz megkülönböztethető jelleget neki. Tehát a sor a bibliai vers „prozódiai motorja” és a definiálás eszköze is egyben.⁸⁷

5. A sor nem grafikus jelölői

Orális környezetben is elképzelhető a sor fogalma: a tartalom és a költői konvenciók előzetes ismerete – vagy éppen a hosszabb ideje hallgatott előadás – segíthet a hallott tapasztalatok elkülönítésében sorként. Így áll előttünk a grafikailag nem, de stilisztikailag és más eszközökkel jelölt sor létezésének kérdése. Teljes bizonyossággal nem jelenthetjük ki, de Dobbs-Allsopp szerint több minden is ebbe az irányba mutat:

- írásban nem átadható: hangmagasság, tónus, hangerősség, arc- és kézmozdulatok, dallam — ezek – orális eredet feltételezése mellett – nem maradtak ránk
- írásban is átadható: 1. szünet és pauzális nyújtás (fonetikai jelenség!), 2. mondatlogika, 3. hossz, 4. parallelizmus és sorfixálás⁸⁸
 - a sor belső bizonyítékai: akrosztichon, parallelizmus (ismét), hangjáték, szintaxis, mondattan és a sorcsoportosulás.⁸⁹

5.1 A szünet (és a pauzális nyújtás)⁹⁰

Inkább az azt kísérő, illetve életre hívó pauzális nyújtás ismerhető fel írásban (Kugel a szünetet is jelöli: / és // jelekkel). Mint fonológiai jelenség – a sorvég jelölésére – a nyújtással együtt elsődlegesen orális, írás formájában másodlagos. Ez a prózára is jellemző, így önmagában nem különbözteti meg a verset hangzásban. De például a költői könyvekben

⁸⁶ Uo. 91.

⁸⁷ Uo. 20.

⁸⁸ Uo. 43-57.

⁸⁹ Uo. 67-94.

⁹⁰ Uo. 43-44.

gyakoribb (‘*atnáh*’ akcentussal). Dobbs-Allsopp megemlíti az ‘*óle^h w^ejóréd*’ pauzális formákkal való előfordulását is, mint ami megkülönböztetheti a prózától.⁹¹

5.2 Mondatlogika⁹²

Dobbs-Allsopp kiemeli a megállás és a szünet kognitív szükségletét: hosszabb szakaszokat a rövidebb, értelemmel bíró egységek jelentését tárolva jegyez meg. Ezért mind az orális, mind a (metrikus) versben a sorok többnyire szintaktikai egységekből állnak: a sorvég és junktúra egybeesik.⁹³ Ez – a parallelizmussal együtt – a héber költészet jellegzetes zárt és ismétlődő ritmusát eredményezi (parataktikus szerkezet, lineáris haladás).⁹⁴

Ha azonban a sorvégi szünet ilyen elvárás, a szintaktikai szünetnek nem feltétlenül szükséges a sor végén lennie. A ritmus monotóniáját így variálja a sorátlépés, mely azonban többségében szintén szintaktikai határokon, így kiszámítható pontokon törik meg (‘*parsing line*’). Gyakorisága, mely a bibliai vers mintegy egyharmadát teszi ki, figyelemre méltó. Nagyobb hatás érhető el tagmondatok halmozásával egyazon sorban, illetve a szórend variálásával. Az előbbi előljárás vagy appozíciós szerkezeteket, függő nominális mondatokat eredményez. A sorvég azonban ilyenkor is – akár más eszközökkel – jelölve van.

5.3 A sorhossz⁹⁵

Dobbs-Allsopp e kapcsán is rámutat arra, hogy a sorhosszúság szigorúan korlátozva van a munkamemória, vagyis a rövid távú memória által.⁹⁶ Emiatt a 10 szótagos a (proto)tipikus sor kultúrákon át.⁹⁷ Nagyjából 2-4 mp áll az előadó rendelkezésére, ami után megáll és pár ezredmásodperc alatt eldönti, hogy mit fog mondani a következő periódusban. Az alatt a hallgató is integrálja azt, amit hallott. Ez bővíthető vagy szűkíthető, de egyszerre csak az egyik irányba.⁹⁸

⁹¹ Az akcentusrendszer (jelenlegi állapotában) a szövegeknél mindenképp későbbi fejlemény, az ‘*óle^h w^ejóréd*’ pedig önmagában is elegendő a prózától való megkülönböztetésre, így furcsának találom Dobbs-Allsopp érvelését.

⁹² Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 44-48.

⁹³ Sorátlépésnél is az enjambement gyenge, ha nem „pontnál”, akkor „vesszőnél” érkezik, szót pedig sohasem szab ketté. Így a sorátlépésnek csak additív, kiegészítő jellege van.

⁹⁴ Lowth szavával élve: szentenciózus stílus (*sententioso genere*).

⁹⁵ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 48-51.

⁹⁶ Mintegy 3-5 információdarab és durván 2 másodperc az, amit egyben meg tudunk jegyezni – ismétlés nélkül ez 3-20 mp alatt elhal. Ezért a verssornak ennél hamarabb véget kell érnie (legfeljebb 16 szótag).

⁹⁷ B. Hrushovski szerint a 8 vagy 9 szótagos a normál szintaktikai egység (*kólon*, szintagma), illetve 4 hangsúly felett nem kezelhető egyetlen egységként egy közlés. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 376 [231. j.].

⁹⁸ Nem olyan szélsőséges, mint egy átlagos szabadvers és nem olyan kötött, mint egy metrikus sor.

A kognitív meghatározottság mellett egyéb testi meghatározottság a légzés miatti kényszerű megfogalmazásszünet. Dobbs-Allsopp számára a fēlsor is ennek a rövid lélegzetvételnak a bizonyítéka. A sorok tényleges hossza ezen határok és megszorítások között bontakozik ki: 5-12 szótag, 3-5 szó és 2-4 hangsúly nevezhető az átlagosnak, mely előadható a névleges 2 mp-es munkamemóriával.

5.4 Parallelizmus és a sorrögztés egyéb eszközei

A sor határának jelölésére használt nyelvi és retorikai eszközök széles skálájánál – anafora, szemantikai kiemelés, gyökisméltés (kisebb isméltések a sor elejének jelölésére) – gyakoribb a sor végének jelölése (a parallelizmus második tagjával retrospektíven). A sorok ilyenkor megfelelésben állnak. A sor végének jelölése általában több eszköz együttes – vagy akár ellentétes – hatásából tevődik ki (így például: *soreleji waw*, elválasztó akcentusok, pauzák, kiegyenlített sorhossz).

Dobbs-Allsopp érvei meggyőzőek és figyelembe veszik a költészet kapcsán annak fiziológiai-pszichikai meghatározottságát.⁹⁹ A sorvégi pauza és fonológiai nyújtás előadói kontextusán túl a másik három érve is evidens és használt orális eredetű költeményekben, mint a sor explicit nem grafikus jelölője, a kézírathagyománnyal kiegészülve további bizonyítékok a bibliai verssorra.

5.5 A sor belső bizonyítékai

Ezeket csak röviden taglalom, számos példájáról később még szót ejtünk. Az AKROSZTICHON volt Lowth kiindulópontja is. Itt a sor nyelvészetileg jelölt, bár másodlagos az oralitáshoz képest lévén eredendően írott alkotás.¹⁰⁰ A PARALLELIZMUS a megfelelés egyik fő módja: a második tag az első alárendeltje, vagy aláhúz valamit annak jelentéséből, netán egyenlő vagy ellentétes vele.¹⁰¹ Nem kizárólag sorszintű trópus, és ha meg is figyelhető az orális preferencia a bináris parallelizmusra, magasabb szinteken is megvalósulhat, bár Dobbs-Allsopp szerint akkor is az egyéni sor konstituálja a jelenséget.¹⁰² Allen szerint is: „...a parallelizmusban vagy a

⁹⁹ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 43-44.

¹⁰⁰ Ehhez hasonló a végím is más kultúrákban, mint hallási trópus. Uo. 68.

¹⁰¹ A parallelizmus kapcsán fontos megemlíteni, hogy nem csak az isméltő, hanem annak hozzáadó jellege is ugyanolyan fontos.

¹⁰² Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 68-70. Én különbséget tennék a *disztichikus* jelleg, vagyis az erre való preferencia és a parallelizmus között – a kettő egybeesése nem szükségszerű, de azok is, akik az utóbbit alapelvnek tekintik az előbbivel egybeesve, hallgatólagosan a sort veszik alapul (Watson beszél a belső parallelizmus jelenségéről is, mely fēlsorok közötti megfelelést takar. Watson: *Traditional Techniques*, 144-191.). A sor szingularitása melletti érvet szolgáltatok *A parallelizmus mint differencia* c. részben is.

„gondolatritmusban” szükségképpen az önálló sornak kell lennie a stilisztikai egységnek”.¹⁰³ A HANGZÁS, bár nem szisztematikusan használt, de megmutatja a sort, mint strukturális entitást (alliteráció, rím, belső rím), átnyúlva a sorhatáron pedig e nagyobb egység formális kohézióját növeli.¹⁰⁴ A sor a SZINTAXIS tekintetében leírható, akkor is, ha a masszóra vagy a qumráni gyakorlat térközölése csak díszítő szándékkal történt és nem mindig mutatkozik meg bennük nyílt tudatosság a sorstruktúra felől.¹⁰⁵ Dobbs-Allsopp utolsó érve a SORCSOPORTOSULÁS és a bibliai költészet uralkodó BINARIZMUSA. Ezzel elérkeztünk a sorcsoportosulások jelenségéhez.

6. A sorok csoportosulása

šîrû la-yhwh kî-gā`ôh /

gā`â sūs wārōkəbô rāmā bayyām

Énekeljetek az Úrnak, mert igen felséges, /

lovat lovasával a tengerbe vetett! (2Móz 15,21)¹⁰⁶

Egyes akrosztichonos verseket leszámítva (Zsolt 119), a Bibliában nincsenek szabályos és ismételt *stanza*-formák – állapítja meg Dobbs-Allsopp. Sem a *sztichikus*, sem a *stanzákban* vagy strófikusan írt költeményekhez sem sorolható be igazán (a sorpár e kettő határán áll): inkább szabálytalan és kevert sorcsoportosulásokat alkot. Valamikor refrének is tagolják kisebb egységekre. Jellegzetessége, hogy dominánsan *disztichikus*. Ezt variálják az önálló sorok ('*monocola*', '*single line*') és a *tripletek*.¹⁰⁷

Erre mutat például az, hogy amikor egy biblián belüli idézetet látunk (mint amilyen Mirjám éneke: Mózes éneke refrénjének fent közölt idézete), az általában két (vagy több) sorban történik, még ha ez nem is tagadja az egyes sorok strukturális valóságát. A parallelizmus a legtöbbször a sorpárokból jelentkezik, de az többször az marad a parallelizmus hiányában is.¹⁰⁸

A bináris sor

A sorpár egységét a közelség ereje és a két sor egymással való hasonlósága (általában a parallelizmus által, illetve a nagyjából egyenlő sorhossz) eredményezi. De más eszközök is

¹⁰³ Uo. 385 [336. j.].

¹⁰⁴ Uo. 70-73.

¹⁰⁵ Uo. 73-74.

¹⁰⁶ Uo. 75. Dobbs-Allsopp példáját hozom.

¹⁰⁷ De nem állhat csak önálló sorokból és semmiképpen sem tekinthető *sztichikus* versnek annak eredeti értelmében. Olykor a *tripletek* is előállhatnak, mint uralkodó csoportosító séma (Zsolt 93), az ugariti költészetben gazdagabban, a bináris sorral szinte felcserélhetően használt. Uo. 74-76.

¹⁰⁸ Uo. 75. Látható, hogy itt két különböző fogalomról van szó.

erősíthetik ezt az összetartozást (hangzás, zárlat, témaközelség). Ahol sorátlépés történik, tehát a nemparalel sorok esetében a közelség, valamint a szintaktikus zárlat erősíti ezek egységét, olyannyira, hogy itt – az egyes sorral szemben – ezen van a hangsúly.¹⁰⁹ Kugel szerint a bináris forma a határozott szabály és a hármas (*ternary*) mondat a kivétel.¹¹⁰ Azt viszont, hogy ez lenne a formális rendezőelv, határozottan tagadja. Ez olyan szabályosságot feltételez a mondatok hosszában, ami egyszerűen önbecsapás, nem létezik, illetve a bináris forma nem lehet a rendezőelve annak, ami nem is kétsoros.¹¹¹

*A tricola és a monocola*¹¹²

*'al laməlakīm ləmə'əl / 'al laməlakīm šəto-yāyin /
 ūlərōzənīm 'ō šēkār*
 Nem illik a királyokhoz, Lemúél, /
 nem illik a királyokhoz a borivás, /
 sem a fejedelmekhez a részegeskedés. (Péld 31,4)¹¹³

A bibliai vers mintegy egyharmada ternáris, azaz tartalmaz sorátlépést. Ez felfogható egyfajta mondatként is, melynek valamely tagja alárendelt vagy részletező, a másik két sor pedig paralel, annak egyik tagját variálja. Bármelyik sora lehet a másik kettőtől eltérő sor. Egységét itt is a közelség adja.¹¹⁴ A bibliai vers dichotómiáját variálják az önálló sorok is (ezekből hiányzik a szemantikai párhuzamosság). Ezek bizonyítékok a sor önállóságára is. Bár gyakran csoportosan fordulnak elő, így azt többen félreértik vagy – mint a verssor pusztá létezését – megkérdőjelezzik. Egységét az egyéni és a komplex sorjelenség által is fenntartja (sorpárokhoz, *triple*tekhez adódik, így képezve nagyobb egységeket, vagy éppen önmagában is felfogható két sorként). Léteznek például különálló sorok egyes költemények végén, mint amilyen a *hələlū yāh* („Dicsérjétek az Urat!”; pl. Zsolt 104,35) felkiáltás is.¹¹⁵ Watson meggyőzően érvel létezésük mellett: „értelmetlen tagadni, hogy a *monocola* létezik”.¹¹⁶ De *monocola* lehet költemények elején, vagy éppen alkothatják az idéző keretet is¹¹⁷ – egyfajta

¹⁰⁹ Uo. 76-80.

¹¹⁰ Kugel: *Idea*, 1.

¹¹¹ Uo. 51.

¹¹² Watson érthető okokból használja a *tricola* és *monocola* szavakat, ezt csak annak tudatában tehetjük meg, hogy a fogalom eredete ellenére ezek a bibliai költészet esetében nem metrikusak.

¹¹³ *'al laməlakīm ləmə'əl / 'al laməlakīm šəto-yāyin / ūlərōzənīm 'w šēkār* — ez Watson példája: tulajdonképpen egy lépcsős parallelizmus (ab/ac/ad), melynek utolsó tagjában az ismétlődő elem ellipszist szenved, így csak impliciten odaértett. Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 152. A Revideált Új Fordítás ezt sem adja jól vissza, így attól itt is eltértem.

¹¹⁴ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 80-81.

¹¹⁵ Dobbs-Allsopp további példákat is hoz. Uo. 84-86.

¹¹⁶ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 168.

¹¹⁷ Uo. 168-174.

átvezető szerepet tölthet be részek között. Ez az elkülönített sor szükséges nagyobb csoportok alkotásához, és ezáltal ez – és nem a sorpár – a legkisebb entitás, ami releváns a *stanza* alkotásában.¹¹⁸

Nagyobb sorcsoportosulások

Gyakran sorpárok vagy *triple*tek kombinációjából áll, azok kibővítése. Önálló alkotó kapcsolatban állnak egymással, mint nagyobb egész. Az egységet a parallelizmus (vagyis a sorpáron belül a közelség és a hasonlóság) és a szintaktikus függőség (nagyobb szinten ez) teremti meg. Nagyobb szinten például még az azonos kezdőige, szórend, iteráció vagy a közeli kapcsolat is ezt szolgálhatja.¹¹⁹

IV. A parallelizmus

A gondolatritmus (parallelizmus) olyan ritmusjelenség, melyben az azonosság élménye nem érzéki és nem a nyelvi kifejezés síkján jelentkezik, hanem fogalmi gondolkodásunk eredménye és tartalmi síkon működik.¹²⁰

1. Robert Lowth (1710–1787) találmánya¹²¹

Az egyik versnek vagy sornak a másikkal való megfeleltetését - mondja Lowth – parallelizmusnak [párhuzamosságnak] nevezem¹²²

Robert Lowth püspök vetett véget az éppen dívó metrikus fordítások örületének, ugyanis a bibliai héber költészet feltételezett és elfelejtett metrikus elvei helyett a célnyelv sajátos metrikáját alkalmazva egyre többen fordították le a bibliai költeményeket nem prózai formában. Ő később Ézsaiás próféta könyvének egy nem metrikus és egy szabad ritmusú változatát közli, mellyel nagy hatással volt a későbbi bibliafordításokra is. Számos tényező tenné lehetetlenné a feltételezett metrika rekonstruálását is, de Lowth korában enélkül eleve elképzelhetetlen volt

¹¹⁸ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 88. A *parallelizmus mind differentia* című rész kapcsán látni fogjuk, hogy a bibliai szerzők felfogásában a sorpárok tagjai is szinguláris egységek. Érdekes még a Jer 18,7-hez hasonló Zsolt 1,3 esete, mely példa egyazon sor (vagy sorok) független és akár eltérő létezésére különféle tradíciókban és kézirat hagyományokban (egy és két sorra tagolva is szerepel). Uo. 87-89.

¹¹⁹ Uo. 82-84.

¹²⁰ Szepes—Szerdahelyi: *Verstan*, 106-107. E verstan szerzői felfogása szerint a versritmus független a szöveg jelentésétől, így, ha azt következetesen alkalmazzuk, a bibliai költészet számukra nem lehet vers.

¹²¹ Kugel véleménye ez: „And the answer, as will be seen, is that in a very real sense parallelism membrorum was not so much a discovery as an invention”. Kugel: *Idea*, 57.

¹²² Uo. 69.

egy vers, így Lowth megtalálta az alapelvet valami másban — ezzel elérkeztünk a PARALLELISMUS MEMBRORUM fogalmához.

1.1 *Parallelismus membrorum*

Lowth három alapvető fajtáját különbözteti meg:¹²³

1. szinonim parallelizmus – ugyanazon gondolat megismétlése szinonim kifejezésekkel
2. antitetikus parallelizmus – az első közlés ellentétével való nyomatékosítás
3. szintetikus parallelizmus¹²⁴ – az első tag kiegészítése és továbbfűzése.¹²⁵

Lowth felosztása világos és átlátható. Hogy lehet az, hogy majd kétezer éven át senki sem vette észre a bibliai költészet ily feltűnő jellegzetességét?

Kugel ugyan elismeri Lowth korszakalkotó nagyságát – de azért Dobbs-Allsopp elismerőbben nyilatkozik róla¹²⁶ –, mindazonáltal programszerűen bontja le Lowth elképzeléseit. Szerinte azért nem vette észre előtte senki sem, mert a *parallelismus membrorum* nem is annyira egy felfedezés, mintsem inkább találmány. Lowth, illetve a követői még nála is jobban összetévesztették a parallelizmust a bibliai stílus egész eszméjével. A parallelizmus inkább egy eszköz, amivel az gyakran megvalósítható. De ők alapelvet láttak benne, noha Lowth még tisztában volt azzal, hogy sokszor ez kevésbé nyilvánvaló. Követői ezt már nem vették figyelembe: rendszert alkottak belőle, mely sok helyen nem működik. Kugel felhívja a figyelmet arra is, hogy a szinonim parallelizmus és az antitetikus parallelizmus lowth-i példái között nincs is valódi különbség, illetve a szintetikus parallelizmus fogalma egyfajta gyűjtőfogalom és tulajdonképpen minden parallelizmus „szintetikus”: A és A folytatása, B – így Lowth kategóriái nemhogy nem kielégítőek, de egyenesen tévesek. Szerinte a bibliai parallelizmus akárhány féle, csak nem három – ugyanakkor ironikusan hat az ő szájából, aki ezt egy fiktív képlettel és három lehetséges értelmezéssel helyettesítene.¹²⁷

¹²³ Briggs ezt a felosztást egészíti ki az emblematikus ismétlés (hasonlító és hasonlított) és a variált szemantikai parallelizmus kategóriáival. Szepes—Szerdahelyi: *Verstan*, 485.

¹²⁴ Értsd: szintaktikai. Ez a kiegészítő párhuzam, a mondat szerkezet mutat ismétlődést. Uo.

¹²⁵ Ezeket ismerteti Kustár Zoltán: A Zsoltárok könyve, in Pecsuk Ottó (szerk.), *Bibliaismereti kézikönyv*², Budapest, Kálvin Kiadó, 2016, 211-226., Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, I-II. köt., Budapest, Kálvin Kiadó, 1993., illetve J. Alberto Soggin: *Bevezetés az Ószövetségbe*, ford. Hoffmann Béla, Vig István, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999. is – ők azok, akikkel a teológus alapszinten találkozhat a teológiai tanulmányai során. Soggin a parallelizmus egy negyedik fajtáját is említi ugariti mintára (84-85.): a klimatikus parallelizmust (ismétlő párhuzam), mely az első sort fokozza tovább: *hābū la-yhwh bānē 'ēlīm / hābū la-yhwh kābōd wā 'ōz* — „Magasztaljátok az Urat, ti, mennyei lények, / magasztaljátok az Úr dicsőségét és hatalmát!” (Zsolt 29,1). Az ún. *pivot pattern* kapcsán még beszélünk róla.

¹²⁶ Lowth a modern irodalomkritika atyja és az explicit történetkritika egyik legkorábbi alkalmazója is egyben, szép példája annak, hogy e kettő nem kizárja, hanem kölcsönösen támogatja egymást.

¹²⁷ Kugel: *Idea*, 57-58. — Kugel interpretációját is közlöm lentebb.

2. Ugarit tanulsága

Watson sokkal mélyrehatóbban foglalkozik az ugariti költészettel, a parallelizmus ottani példáival, mely Lowth korában még feltáratlan volt, de Kugel is megelégszik e költészet gyakorlatának és tanulságainak összegzésével:

Ugaritban a parallelizmus nem egy megbízható strukturális állandó, hanem egy stílus meglehetősen megbízható, különböző módokon megnyilvánuló jellemzője.¹²⁸

Kugel ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy Lowth és követői – illetve mások is – túl sokat foglalkoznak a parallelizmussal — sokkal kevésbé konzisztens és strukturális, mint azt vélték.¹²⁹

Az ugariti parallelizmus két szembeötlő tényezője a rögzített párok használata és az ismétlés.¹³⁰ Az előbbi egyazon gondolat kifejezése más szavakkal – ami éppen a parallelizmusnak is a lényege –, míg az utóbbi célja éppen az, amit a parallelizmus látszólag el szeretne kerülni: az ismétlés. Kugel szerint az, hogy e kettőt mégis egymással felcserélve használják az ugaritiban, bizonyíték arra, hogy nem ugyanannak más fogalmakkal való elmondása, a „párhuzamosság” áll a használatuk mögött. Így a parallelizmus és az ismétlés célja egy: nem a szimmetria, hanem az összeecsatolás – szintaktikailag különálló egységek közötti kapcsolat megteremtése, a szimmetria eszköz ehhez.¹³¹ Mert van különbség aközött, hogy a parallelizmus a forma lényege és aközött, hogy az gyakran él a parallelizmussal.¹³² A megfigyelés tárgya ugyanaz maradt, de innentől már „*nem a Nap kering a Föld körül*”.

3. Lowth, az akrosztichon és a második találmány

Kugellel szemben Dobbs-Allsopp nem a *parallelismus membrorum*-ot, hanem a bibliai költészetet magát tekinti több szempontból is Lowth találmányának.¹³³ Attridge felhívja a figyelmet arra, hogy nem magától értetődő, sőt nagyon is változékony, hogy mit tekintünk költészetnek. Amikor tipizáljuk, bizonyos változókat vetítünk az irodalmon belüli megkülönböztetésre – egyet kiragadni mindig mesterséges lesz.¹³⁴

¹²⁸ Uo. 39.

¹²⁹ Uo. 39-40.

¹³⁰ A rögzített párokhoz ld. a *Szópárok* c. részt

¹³¹ Látható, hogy parallelizmus-felfogásában a két tag „egészen más jellegét” hangsúlyozza ki, mely éppen ellentétes azzal a felfogással, mely a két közlés szimmetriájából indul ki és azokat egymás enyhe variációinak tartja.

¹³² Kugel szerint a szimmetria szeretete miatt értékelték és ápolták mégis külön a parallelizmust, még ha nem is a forma lényege. Kugel: *Idea*, 56-57.

¹³³ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 19.

¹³⁴ Uo. 15-16.

Lowth számára a költemény, mint költemény metrikus és sorokra tagolt. Prekoncepciója nyilván meghatározza vizsgálatának eredményét, így a sor a metrum megfigyelhető manifesztációja:

...a sorokat, amelyek egymással való látszólagos egyenlőséggel, hasonlósággal vagy arányossággal rendelkeztek, a fül valamilyen módon kimérte, és a metrum, a ritmus, a harmónia vagy a kadencia általános törvényei szerint szabályozta.¹³⁵

Az akrosztichonos költemények lineációja a legeggyértelműbb, lévén a héber *alefbét* betűit követik.¹³⁶ Lowth is ezeket az „ütemre szabott” verseket vizsgálta a zsoltárookban,¹³⁷ majd vizsgálatának eredményeit analógiával kiterjesztette a *stanzánként alefbetikus* és aztán – a rabbik speciális formázásának korlátaival szemben – az összes, speciálisan nem formázott alkotásra is, melyek szintén szabályos sorokból állnak, amelyeket „a harmónia vagy a kadencia, a mérték, az ütem vagy a ritmus valamilyen megfigyelése szabályoz”. Megközelítése téves volt — nem egy valamikori metrika az eredeti kiejtés és magánhangzók rekonstruálhatatlansága miatt, hanem mert ilyen versmérték nem is létezett.¹³⁸

Lowth igazi érdeme abban rejlik, hogy megmutatta számunkra, hogy mit is tekinthetünk költészetnek: amik a vers jelei a speciálisan formázott könyvekben, azok maradnak más könyvekben is. A héber szöveget is elvei – a parallelizmus, megfelelés elve – mentén sorokra tördelte. A legmeglepőbb felfedezés volt számos olyan megtalált kézirat, mely Lowth gyakorlatát igazolja, mint például az Ézs 62,5 tagolása az 1QIsa^a tekercsen.¹³⁹ Sőt Jézus, Sirák fia könyvét a megmaradt görög szöveg alapján sorokra tagolja — az azóta megtalált geniza-töredékek tanúskodnak módszere helytálló voltáról.¹⁴⁰ Sorokra tagolásának jelentősége azonban a helyreállításban van, mint azt láttuk, a vizuális jelölés nem definiáló – csupán másodlagos – a héber versre nézve.

4. A számparallelizmus

hikkâ šā'ûl b'lpw¹⁴¹ / wədāwid bəribbōtāyw

¹³⁵ Dobbs-Allsopp is Lowthot idézi. Uo. 16.

¹³⁶ Ilyenek találhatók például *Jeremiás Siralmaiban*, a Zsolt 111-112-ben, de strófikusan a leghosszabb, azaz a 119. Zsoltárban is.

¹³⁷ A formázási gyakorlatban csak az *'ēmet* három könyve volt megkülönböztetve.

¹³⁸ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 15-16.

¹³⁹ A Kittel-féle *Biblia Hebraica* tördelése, már nyíltan tükrözi és megerősíti Lowth gyakorlatát.

¹⁴⁰ Emellett kísérletet tesz a JSirák 24 visszafordítására is héber nyelvre. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 38-42.

¹⁴¹ A szó alakja bizonytalan: *bə'ālāpāw* vagy a *qərēvel* megegyezően *ba'ālāpāyw* formában is pontozzák.

Megölt Saul ezer embert, / Dávid meg tízezer embert!¹⁴²
(1Sám 18,7)

Hogy ne tévedjünk el a különféle megközelítések sokaságában, szükségesnek látok valamiféle fogódzót találni. A számparalelizmus az egyes kutatók paralelizmusról alkotott felfogásának lehetséges vízvázlatzója. Így azok ismertetését és megkülönböztetését a továbbiakban a paralelizmus e fajtája kapcsán mutatom be. A paralelizmust kétféleképpen is meghatározhatjuk: kiemelve a két tag azonosságát, vagy éppen kidomborítva a különbözőségét.

Az előbbiekhöz tartozik Watson, aki ezeket a számok szinonimájának hiánya miatt egymás variánsainak, megfelelőinek tartja. Mivel egy n számra nincsen más szó, ezért vele párban – a számlálás additív logikájával – a nála eggyel nagyobb szám áll ($n/n+1$), illetve ez felszorozható 10-zel vagy 11-gyel is.¹⁴³ Ide sorolhatjuk még Lowth hagyományos megközelítését, de akár Collins szintaxisát.¹⁴⁴ Bár Dobbs-Allsopp szerint e jelenség kapcsán az ismétlés és a különbözőség is fontos, mindazonáltal az ismétlés kognitív szükségletét tartja elsődlegesnek az oralitásban – és így meghatározónak a paralelizmusban.¹⁴⁵

A kutatók másik csoportja szerint pedig éppen ez a fajta paralelizmus szemlélteti a paralelizmus differenciálót, „mi több” vagy éppen fokozó, fejlesztő jellegét. Ide sorolnám Kugelt és Altert. Kugel számára B, azért, mert A után következik, A befejezése („X dolgot nem értek, sőt X+1-et sem” – ez a számmondások tipikus formája), kiemelt, hangsúlyozott helyen van, túlmutat A-n, lehet ritkább, választékosabb is.¹⁴⁶ Alter ebben éppen ugyan egyetért, bár más okból. Alter analógiás módszerrel kiterjeszti megfigyelése tárgyát minden más versre is.¹⁴⁷

A fent jelzett szempontok szerint két csoportra osztom az egyes kutatók megközelítéseit.

5. A paralelizmus mint szinonímia

Amint bemutattam, Watson az orális eredettel dolgozik: az improvizáció során a költő időt tud nyerni azzal, hogy ugyanazt más szavakkal mondja el, illetve ez a megjegyezhetőséget is segíti. Számára a mechanikus formulák, az A-B szópárok – és még a metrika melletti egyik

¹⁴² Watson a számparalelizmus kapcsán talán kétségesnek tartaná példámat, de szemléltetésnek kétségkívül megfelel.

¹⁴³ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 144-145.

¹⁴⁴ Elsőre furán hangozhat, mert Collins általam tárgyalt munkája a sorformákkal és nem ezzel foglalkozik. A későbbi tárgyalás során egyértelművé teszem, hogy mi miatt soroltam ide.

¹⁴⁵ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 69.

¹⁴⁶ Kugel: *Idea*, 42-43.

¹⁴⁷ Alter, *A biblia versművészete*, 27. Ezzel nem tesz másként, mint Lowth az akrosztichonos vers kapcsán. Neki csupán prekonceptiója volt rossz.

érve, az ún. ellensúlyozó változat (*'ballast variant'*)¹⁴⁸ is – a szinonímiát jelentik. Lowth kategóriáit alapvetően a szinonímiás parallelizmus megmentésének gondolata hívta életre – véli Kugel. A szintetikus parallelizmus csak összegyűjti azokat a szakaszokat, amelyeket Lowth kategorizálása nem tud megmagyarázni. Collins jól látja, hogy a parallelizmus mint alapelv nem kielégítő, és így számos esetben a szinonímia nem működik. Szintaxisával akarva-akaratlan csak megpróbálja kiterjeszteni az ekként értelmezhető szakaszok számát.¹⁴⁹

6. A parallelizmus mint differencia

hătiškah 'iššâ ūlāh mērahēm ben-biṭnāh gam- 'ellē tiškahnā wə 'ānōkī lō 'eškāhēk

Megfeledkezik-e csecsemőjéről az anya, / nem könyörül-e méhe gyermekén? //

De ha **ő[k]** meg is feledkezn[e]k, / én akkor sem feledkezem meg rólad!¹⁵⁰

Alter úgy véli, az irodalmat a parallelizmus fejleszti, de az irtózik a teljes parallelizmustól. Éppenséggel megteremti azt a harmóniát, amiben a diszharmónia, a jelentésmódosulás – a teljes szinonimák hiányában mindig – megvalósul. A parallelizmus sokszor felfogható egy *a fortiori* („mennyivel inkább”) állításként.¹⁵¹ Kugel számára is A és B kapcsolata a második tag „mi több” jellegéről szól.¹⁵² Megfigyelhető egy a köznapitól az irodalmibb, a szó szerintitől a figuratív és az általánostól a speciálisabb jelentés felé történő mozgás.¹⁵³ A fokozás-jelentésfejlés dinamikáját Alter egyes költemények kapcsán mutatja be, én a III. SZÁMÚ FÜGGELÉKben ezt összefoglalom és rendszerezem. A középkori zsidó exegéták a Talmud nyomán szintén egyfajta differenciált jelentést próbáltak tulajdonítani a két paralel közlésnek.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Az ellensúlyozó változatot az oralitás kapcsán tárgyaltuk.

¹⁴⁹ Ehhez hasonló gondolkodással: ha szemantikailag más utakon is jár a két tag, szintaktikailag, vagyis a mélystruktúrájukban lehetnek azonosak. *Collins szintaxisát* külön részben is bemutatom a nem metrikus elméletek kapcsán, valamint lásd még az I. számú függelékét is.

¹⁵⁰ Gordis példája az Ézsaiás 49,15-ből. Mint láthatjuk, a Revideált Új Fordítás nem tükrözi az eredeti szöveg mondanóját, így kénytelen voltam azt az eredetihez közelíteni. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 70.

¹⁵¹ Alter: *A Biblia versművészete*, 27.

¹⁵² Ő A-nak és B-nek nevezi a két (fél)sor, számára költői sor nem létezik.

¹⁵³ Alter: *A Biblia versművészete*, 31, 33.

¹⁵⁴ A 4Móz 23,7 kapcsán a középkori zsidó exegéta, Rashi kommentárjában megjegyzi, hogy Bálám azért átkozta meg Izráelt mindkét nevén (Jákób és Izráel), hogy minden kétséget kizáróan rájuk mutasson, hogy ők azok, akik ellen az átok irányul. Ezen a példán jól látható az a zsidó írásmagyarázati alapelv, amely differenciált jelentést próbál tulajdonítani az egyébként párhuzamos közlésnek.

https://www.sefaria.org/Rashi_on_Numbers.23.7.1?lang=bi [letöltés dátuma: 2022. november 14.]

Ibn Ezra azonban így kommentálja ugyanezt a szakaszt:

A Szentírás szokása szerint megismétli önmagát. Az a gyakorlata, hogy ugyanazt a gondolatot különböző szavakkal fejezi ki. Ismétli önmagát a hangsúlyozás érdekében.

https://www.sefaria.org/Ibn_Ezra_on_Numbers.23.7.4?lang=bi [letöltés dátuma: 2022. november. 14.]

Érdekes érv lehet számunkra a parallelizmus differenciált volta mellett az a jelenség, melyben a paralel közlés két tagja egyes számú főneveket használ (Sg), majd pedig – vagy éppen előtte – többes számban hivatkozik rájuk (Pl):¹⁵⁵

Csak **kettőt** ne tégy velem, színed előtt 'ak-šətayim 'al-ta 'aś 'immādi 'āz
akkor nem rejtőzöm el: mippānēkā lō' 'essātēr
vedd le rólam kezed, és ijesztgetéssel kappākā mē 'ālay harhaq wə 'ēmātākā 'al-
meg ne rémíts engem! taba 'ātanni

— jól látható, hogy a bibliai gyakorlat ezen példái nem azt a felfogást tükrözik, mely a két sort egyenértékűeknek, netán egynek tekintik. Emellett érvként szolgál a sorok szingularitására is.

7. A parallelizmus kugeli megközelítése

„A bibliai stílus tendenciája, mely a szintaxis, morfológia, jelentés és az érzelmek által teremt megfelelést a két rész között (ez a stílus azonos a parallelizmussal).”¹⁵⁶

Kugelnél jól láthatóan két különböző részről van szó, melyek között éppen a parallelizmus teremt kapcsolatot (az éppen áhított mennyiségben). Szerinte a parallelizmus fogalma félrevezető – nem kell ugyanis, hogy egy szó megismétlődjön, vagy hogy egyáltalán jelentésben paralel legyen az egyik fél. Sőt ez a parallelizmus a narratívákban is jelen van.¹⁵⁷

Kugel az egyes tagmondatokat – a költői sor létének tagadása miatt – egyszerűen A-nak és B-nek nevezi, azaz a sor így írható le: A/B// (ahol az utóbbi egy erősebb tagolást, szünetet jelöl). A és B közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. B egyszerre retro- (visszahallgat A-ra) és prospektív (hozzáadódik A-hoz, részletezi, meghatározza, kibővíti, előre tekint). B-nek utólagos volta miatt egyfajta megerősítő, fokozó jellege van.¹⁵⁸

Itt egyfajta tudatosság figyelhető meg afelől a stílus felől, mely a paralelizmus sajátja. Ugyanakkor a bibliai szövegek akcentusokkal való tagolásából kiderül, hogy sok helyen elsősorban zenei szempontokat követtek – és ezért a paralelizmust mint olyant sokszor figyelmen kívül hagyták. E tudatosság további példája lehet még Rashi unokája, Rashbam is: https://www.sefaria.org/Rashbam_on_Genesis.49.22.1?lang=bi [letöltés dátuma: 2022. november. 14.]

¹⁵⁵ **Jób 13,20–21** – ez mondjuk pont *dualis*. További eseteket is közöl még Dobbs-Allsopp: Jób 22,21; 1Sám 2,8; Zof 2,6–7; Gordis és Gruber további példáihoz lásd: Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 70.

¹⁵⁶ „...it illustrates the general tendency of this biblical style to establish, through syntax, morphology, and meaning, a feeling of correspondence between the two parts”. Kugel: *Idea*, 2.

¹⁵⁷ Uo. 2-3.

¹⁵⁸ Uo. 8-9.

Kugel is tisztában van azzal, hogy az „*A, és mi több: B*” formula nem fejezheti ki a kapcsolatot minden A és B között, de mégis jobban megmagyarázza az aszimmetrikus sorok létezését, illetve kapcsolatot teremt a Biblia ezen soraival.¹⁵⁹

A és B kapcsolata (a teljes és a szinte semmi megfelelés tengelyén mozogva):

1. egyértelmű megfelelés
2. első újrafogalmazása más szavakkal
3. csekély megfelelés (nincs is tkp. egyértelmű törés, aszimmetrikus)

Kugel összegzi is a leggyakoribb módokat A és B kapcsolatára, bár Watson szükségesnek lát ennél pontosabb kategorizálást is.¹⁶⁰ Alter és Watson is jól látja, hogy Kugel módszerével túlzásba esett. Watson felhívja a figyelmet A és B kapcsolatának negligált alternatíváira,¹⁶¹ míg Alter rámutat arra, hogy e fiktív képletnél a bibliai vers szabad ritmusa jobban megmagyarázza ezt a jelenséget.¹⁶²

8. A parallelizmus fajtái

Watson először a szimmetria típusait tárgyalja:¹⁶³

	azonos jelzés (kongruencia) + + // + +	ellentétes jelzés (anti-kongruencia) + + // - -
azonos sorrend (megfelelő) a1 a2 // a1 a2	parallelizmus	megfelelő anti-kongruencia
ellentétes sorrend (reflexív/visszaható) a1 a2 // a2 a1	khiazmus/tükörszimmetria ¹⁶⁴	reflexív anti-kongruencia (khiasztikus)

1. számú táblázat

Majd egy nem kimerítő listát közöl a parallelizmus azonosított fajtáiról.¹⁶⁵

Álljon itt a Zsolt 37,28 példája:

¹⁵⁹ Uo. 56-57.

¹⁶⁰ Mindkettőt a *II. számú függelék*ben közlöm.

¹⁶¹ A következő lehetőségek adódnak:

1. A és B felcserélhető (A=B)
2. A fontos, B hozzáadott a parallelizmus miatt (A>B)
3. **B fontosabb A-nál (B>A)** – Kugel érthető okokból erre ad bőséges példát
4. A és B egy egységet ölel fel (merizmus)
5. Pusztán strukturális parallelizmus

Watson: *Traditional Techniques*, 47-48. Mint láhattuk, Kugel képlete nem kielégítő: egy matematikai példából előhúzott analógia, mely számos egyéb esetet, még ha azok ritkábbak is, figyelmen kívül hagy.

¹⁶² „Ott a fűzfákra / akasztottuk hárfáinkat” – ezt erőltetett lenne leírni az „*A, és mi több: B*” formulával.

¹⁶³ Watson, *Classical Hebrew Poetry*, 114-119. A táblázat az én összefoglalásom. Ő szemléltetésként macskákat használ, ez talán egy kicsit komolyabb.

¹⁶⁴ Ebből látható, hogy a khiazmus is csak egyike a szimmetriaformáknak, amit viszont Watson előszeretettel fedez fel szinte mindenben és mindenhol.

¹⁶⁵ A *II. számú függelék*ben kapott helyet.

כִּי יְהוָה אֱהָב מִשְׁפָּט Mert az Úr szereti a jogosságot *kī yhw̄h 'ōhēb mišpāt*
 (=igaz embert; Sg),
 וְלֹא-יַעֲזֹב אֶת-חֲסִידָיו és nem hagyja el híveit (Pl) *wəlō'-ya 'āzōb 'et-ḥāsîdāyw*

Itt látható, amint a zsoltáros egy konkrét főnév helyett (igaz ember) egy absztrakt főnevet (*mišpāt*) használ, illetve ez a vers egyben példa lehet a *Sg // Pl* parallelizmusra is, lévén egyes és többes számú alakok állnak egymással párhuzamban. Bár ellentétesnek tűnik, de tartalmában nem antitetikus.

Ezek alapján láthatjuk, hogy a parallelizmus nem egy egységes kategória, inkább afféle gyűjtőfogalom, lévén számos formáját vélik felfedezni, sőt különböző nyelvi szinteken és módokon is megvalósulhat. Lehetetlen lenne mindet kielégítően tárgyalni.¹⁶⁶

V. A bibliai vers szabad ritmusa

„Bár ma már konszenzus van a metrum hiányáról a bibliai versekben...”¹⁶⁷

Amit Lowth keresett (és mindenképp szükségesnek tartott) és amit azóta is annyian feltételeztek, az nem található meg a Bibliában: egy olyan versmérték, ami mérhető és megnevezhető következetes mintázatú rendezettséget eredményez a versben. Ahogyan a bibliai vers mintegy egyharmada tartalmaz sorátlépést, legalább egyharmada szükségszerűen nem paralel. Így baj lenne egy olyan alapelvvel, amely az esetek egyharmadában nem funkcionál – ezen sorok létét a parallelizmus nem magyarázza, sőt olyan költemények is találhatók, amelyek tudatosan nem a parallelizmust választják. Lowth is látta, hogy valahol kevésbé egzakt, nehezen észrevehető, de ragaszkodott a szintetikus parallelizmus gondolatához.¹⁶⁸ Ő foglalkozott a bibliai költészet más aspektusaival is, de követői erről már elfeledkeztek.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Személyes kedvencem a Janus-parallelizmus, mely a poliszémia jelenségével játszik mesterien. Cyrus H. Gordon: *Assymmetric Janus Parallelism, Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* 16 (1982), 80-81.

¹⁶⁷ „Though a consensus about the absence of meter in biblical verse now exists...” – fogalmaz Dobbs-Allsopp. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 9, 99.

¹⁶⁸ Ebben igaza van Kugelnek: egyfajta gyűjtőfogalom, amibe minden beletartozik, ami nem felel meg a szinonim parallelizmusnak.

¹⁶⁹ Ez oda vezetett, hogy sok ember tudatában a bibliai parallelizmus még ma is alapelvként szerepel. A közelmúltból lássunk egy magyar nyelven írt példát: „Mind a héber, mind a bibliai szövegek gyakori rendezőelve a gondolatrítmus, így a költészet belső lüktetését is a gondolatrítmus adja (parallelizmus membrorum)” – írja Magdaléna Hrbáček. Van különbség aközött, hogy egy stílus gyakori megvalósítója a parallelizmus, illetve, hogy a parallelizmus – vagy ahogyan szerzőnk nevezi: a paralellizmus [sic!] – maga a rendezőelv — nem lehet ennyire

Mások is megpróbálkoztak egyik vagy másik aspektus kiragadásával: Collins a szintaxist akarta alapelvvé tenni, míg mások, a legtöbben, a metrikával próbálkoztak, mely a sorra használt impliciten metrikus fogalmak természetéből adódóan is kézenfekvő volt.¹⁷⁰ Ezek leegyszerűsítések, melyek valamilyen szűkebb szeletére egyszerűsítik a bibliai költészetet – nem képesek azt egységben, a maga teljességében látni.

Az akrosztichonos verseket elemezve Dobbs-Allsopp Hollanderre támaszkodva állítja, hogy a költemények, amik inkább a szemnek, mintsem a fülnek íródtak, a modern szabadverset – mely Walt Whitman késői költészetéből eredeztethető, aki közvetve a bibliai költészet hatása alatt állt – évszázadokkal korábbra datálja: az akkád és héber akrosztichonos költemények a világon az elsők.¹⁷¹ Mind Alter, mind Dobbs-Allsopp Hrushovski kutatásaira alapoz: arra a szabad ritmusra,¹⁷² mely a változó elvek halmazán alapuló, szemantikai-szintaktikai-hangsúlyos ritmus.¹⁷³ Érdeme a holisztikusság: bármiféle önkorlátozó és leegyszerűsítő elmélethez képest a költészetet a maga teljességében és annak megvalósulását annak minden területén képes vizsgálni. Ennek nincsen konzisztens metrikus sémája (előre eldöntött hangsúlyos-hangsúlytalan szótagok), de van a költői ritmus funkcióit betöltő és benyomását keltő rendezettség. Ez a költészet valamiféle implicit pszichopoétikus „természetes ritmuson” alapult, mely hierarchikusan épül fel 2-3-as egységekből (a 4-es határeset, megfélemlítő): 2-3 szótag alkot egy lábat, 2-3 tesz ki egy verset-tet, az egy sort, ami egy strófát, az periódust és így tovább. Ez csak a tulajdonképpeni keret, amiben a parallelizmus megvalósulhat.¹⁷⁴ A továbbiakban a metrikus megközelítést tárgyalom.

elvonatkoztatva kezelni más tényezőktől, melyek együttesen alkotják meg a költészetet. Magdaléna Hrbáček: *Parallelizmusok a Zsoltárok könyvében*, *Stredoeurópske Pohľady* 1, Issue 2 (2019), 31-37.

Egyesek gondolatritmusról, gondolatpárhuzamról, míg vannak, akik egyenesen gondolatrímről beszélnek.

¹⁷⁰ Ezeket az elméleteket nem tartom meggyőzőnek, de dolgozatomban a teljesség kedvéért mégis közlöm.

¹⁷¹ Szép gondolat, hogy a modern szabadvers tulajdonképpen egy ősi költészetből eredeztethető, melynek egyik első (mondatsoros) példája a bibliai héber költészet. Bár modern szabadversről beszélni számomra anakronisztikusnak hat.

¹⁷² Helyénvalóbb szabad ritmusról beszélni, mintsem szabad versről.

¹⁷³ Alter: *A biblia versművészete*, 24-25. Értéktétel már maga a sorrend is, ahogyan a ritmikus szerveződés elemeit hozza Alter. Ezzel szemben Harshav sorrendje: akcentuális-szintaktikai-szemantikai szabad ritmus. Benjamin Harshav: *Rhythms of the Bible Revisited*, in Uő.: *Three Thousand Years of Hebrew Versification*. Essays in Comparative Prosody, New Haven—London, Yale University Press, 2014, 40-63, ebben: 44.

¹⁷⁴ Uo. 47.

Benjamin Harshav felsorolja a héber költészet történelmi-földrajzi okok miatt kialakuló különböző típusait a 12 törzs fantáziánévvel. Ezen dolgozatnak csak az első a tárgya. A posztbiblikus költészet a biblia 2-3-as egységekből építkező természetes ritmusát váltotta fel a kiegyenlített, többnyire szigorúan 4-es – és így monoton – akcentuális ritmus (kötött szószám, főhangsúlynak alárendelt egységek vagy több hangsúllyal is bíró hosszú szavak irányába történő fejlesztés) alkalmazásával, mely már a késő bibliai könyvekben is kimutatható Harshav szerint – ezzel együtt a bibliai parallelizmus elvét is elhagyta annak szigorú értelmében. Benjamin Harshav: *The Systems of Hebrew Versification*, in Uő.: *Three Thousand Years of Hebrew Versification*. Essays in Comparative Prosody, New Haven—London, Yale University Press, 2014, 64-148, ebben: 69-76.

VI. A metrika

„Bár a héber metrum problémája még mindig megoldatlan, úgy tűnik, konszenzus van abban, hogy a héber metrum akcentuális jellegű, azaz hangsúlyon alapuló.”¹⁷⁵

Dobbs-Allsopp előbbi idézetének mintha ellent mondana Watson kijelentése. Vajon kinek van igaza?

Ennek eldöntésében hátráltató tényező az eredeti kiejtés nem ismerete, a szövegromlás, illetve a masszoréták következetesen egységesítő, harmonizáló törekvése is. Ám vannak, akik mégis megpróbálják rekonstruálni, vagy legalábbis munkahipotézisként dolgoznak egy egyfajta metrikus elmélettel. Watson is így tesz, de utána mintha megfelelne ennek csupán feltételes voltáról.¹⁷⁶

A posztbiblikus vagy a középkori héber költészet felől szemlélve már több alapja lenne a metrikus vers feltételezésének, de le kell szögeznünk, hogy a bibliai héber költészet bármilyen beazonosított – vagy annak vélt – ritmusa rendkívül korlátozott: nem ural következetesen végig akár csak egyetlen költeményt sem.

Az a feltételezés, hogy a bibliai költészet metrikus, nem újkeletű. A sor című résznél láttuk, hogy a sorra használt az írás kontextusából származó, a metrikából eredeztethető fogalmak mennyire félreérthetőek. Ezek használata ahhoz az elképzeléshez vezetett, hogy a megjelölés tárgya, azaz a bibliai vers is metrikus. Ez az elképzelés egészen Lowthig tartott, és még utána is – ő csak kiterjesztette a [metrikus] költészet fogalmát még több alkotásra –, egészen napjainkig: „a bibliai költészet metrikus hipotézise továbbra is a tudományos képzeletet a fojtófogásában tartja, még akkor is, ha ma már konszenzus van arról, hogy a bibliai költészet nem metrikus”.¹⁷⁷

A versmérték funkciója, hogy elkülönítse a tapasztalatunkat versként, tehát semmiképpen sem egyenlő a költészettel, inkább egy keret, amiben az megvalósul. Ez tehát mindenképpen egyezményes.¹⁷⁸ Az ennek megfelelő ritmusok akár teljesen véletlenül, a természetes nyelvben

¹⁷⁵ „Although the problem of Hebrew metre is still unsolved, there does seem to be a consensus that it is accentual in character, that is to say, based on stress” – állítja Dobbs-Allsoppal szemben Watson. Watson, TT, 330.

¹⁷⁶ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 92.

¹⁷⁷ „But the metrical hypothesis about biblical poetry has maintained a stranglehold on the scholarly imagination, even when there is now a consensus that biblical poetry is not metrical”. Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 120.

¹⁷⁸ Ennek ismerete nélkül nem fogunk minta után kutatva figyelni, vagy csak nehezebben ismerjük fel azt. Ez olyan lenne, mintha mi az ógermán hangsúlyszámláló alliterációs verset hallgatnánk és úgy kellene rájöttünk jellegzetességeire. Számomra abszurdnak hat az a feltételezés, hogy egy döntően orális kultúra köztudatában ott lebegett például az „akcentuális hangsúlyelmélet” szelleme és alapvetően ez határozta meg a költészetről való gondolkodásukat.

is kialakulhatnak.¹⁷⁹ Minden megközelítés, amely a költészetet egyetlen tényezőre, egyetlen alapelve próbálja meg lekorlátozni, a saját vállalásánál fogva hiányos.

1. A héber metrika (akcentuális) hangsúlyelmélete

Szepes—Szerdahelyi *Verstana* találóan HANGSÚLYSZÁMLÁLÓ VERSELÉSKént nevezi meg.¹⁸⁰ E szerint az elmélet szerint, mely a legnépszerűbb metrikus elmélet, a verssorban található mellékhangsúlyokat és közbülső szótagokat figyelmen kívül hagyva csak a hangsúlyos szótagok száma számít, még az sem, hogy ez az adott szóban *mil* 'él-e vagy *milra* '. Előnye, hogy az azt megelőző gyakorlattal szemben különbséget tesz egy szó hangsúlya és metrikus üteme között.

Szabályai lényegében a hangsúlyozás szabályai:

- a *maqṣṣ*ffel összekötött szavaknak egy elsődleges hangsúlya van
- egyéb szócsoporthoz, *status constructus*/prepozíció ÉS főnév kapcsolata is egy főhangsúllyal bír
- egy hosszú magánhangzó utáni szóeleji *beḡadkefat* betűben meglévő *dages lene* önálló főhangsúlyt jelöl¹⁸¹
- ha két hangsúly találkozik (szó végén és szó elején), a szóvégi eggyel hátrébb csúszhat (n^eszíga^h)¹⁸²
- Watson még megemlíti a pauzális formákat is, mint amelyek esetleges módosulatok ilyen szempontból

A leggyakoribb sorpárok a hangsúlyok számát tekintve: 3+3, 2+2, 4+4, 5+5; nem egyezők: 4+5, 5+4, 3+4, 4+3, 2+3, 3+2; ternáris sorok (watsoni *tricola*): 2+2+2, 3+3+3, 4+4+4 és a 4+4+3, 3+2+2.¹⁸³

E versmérték problémája, hogy nem szerepel következetesen hosszabb szakaszokban, akár még csak egyetlen versen belül sem! Pár sornyi fenntartott használat után áttér más formára. Watson is csak néhány kivételt említ.¹⁸⁴ Mint látni fogjuk, a szabályos metrum hiányának elfogadása egyesek számára elfogadhatatlan, ezért a legmeredekebb elképzelésekkel álltak elő – melyek ugyancsak nem vezettek kielégítő eredményre.

¹⁷⁹ Ez például egy szabályos hexameter:
„Áfás számlaigényét kérjük előre jelezze”

- - | - UU| - - | - U U| - U U| - U

¹⁸⁰ Szepes—Szerdahelyi: *Verstan*, 24, 484-487.

¹⁸¹ Alapesetben a *dages lene* ilyenkor elmarad, azaz a szó hangsúlya nem független az előtte lévőttől. Kustár: *A héber őszövség*, 189-190.

¹⁸² Uo. 190-192.

¹⁸³ Példához lásd: Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 97-98.

¹⁸⁴ Uo.

1.1 A qinah-metrum

Jeremiás Siralmának héber neve alapján (*qin'â* — siralom), ugyanis e könyvben feltűnő gyakorisággal – de nem kizárólagosan itt és nem kizárólagosan csak gyászénekekben – szerepel (JSir 1-5). Lényege a 3+2-es forma, melyben a hangsúlyok száma jobbra megegyezik a szavak számával is. Mint említettem, ezen kívül megtalálható más helyen is, így például: a *Zsoltárok*, az *5Mózes* és a *Példabeszédek* könyveiben (Péld 1-9).¹⁸⁵

Dobbs-Allsopp felhívja a figyelmet arra, hogy ez valójában nem is versmérték, hanem egy hosszabb és egy rövidebb sor következetes váltakozása, amely megerősíti azok egységét. Többnyire sorátlépéses, de paralel szerkezetként is előfordul.¹⁸⁶

Ez az a forma, amely rövidsége és mondhatni gyakori előfordulása miatt egyes elméletek alapjául szolgálhat, mint ahogyan ennek is. Bár sokan nem értenek egyet ezzel az elmélettel, akik viszont igen – így Watson is – az alábbi érveket említik:

1. A hangsúly jelentés-megkülönböztető, fonémikus funkciója (*šbh; bnw*)¹⁸⁷
2. A néma hangsúly megléte¹⁸⁸
3. Szokatlan (és másként indokolatlan) szórend (megszakított birtokos szerkezet)
 - A hangsúly tudatos használata a khiasztikus mintázatokban¹⁸⁹

Longman jogosan állítja azt, hogy kérdéses, mi alkotja a szócsoportokat, amik az ütemet hordozzák. A [nem] spirantizáció (*begadkefat*) kapcsán felhozott érv is túl ritka, hogy kritérium legyen.¹⁹⁰ A kiegyenlített mintázatokban is számos anomália van.¹⁹¹

¹⁸⁵ Az *5Mózes* Watson példája volt.

¹⁸⁶ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 80.

¹⁸⁷ Különböző szavak léteznek azonos szóalakkal, ezért a hangsúlynak fontosnak kell lennie a héber metrikában. Ez akkor is igaz, ha a héber költészet nem akcentuális. Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 99.

¹⁸⁸ Ezt a leginkább az ún. 'pivot pattern' (vagyis a 'pivot-patterned bicolon with silent (final) stress') kapcsán szemléltethetjük, amelyben egy várt, hangsúlyos szó hiányzik az egyik sorból: *millipnē 'ādōn ūlī 'āreš / millipnē 'ēlōah ya 'āqōb* – „Az Úr előtt reszkess, te, föld, / Jákób Istene előtt” (Zsolt 114,7) — a helyén néma hangsúly áll. Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 214-221. Tsumura többek között ezt a jelenséget (AXB képlettel) az irodalmi beillesztés ('insertion') tágabb és ígéretesebb kontextusába helyezi. D. T. Tsumura: *Literary Insertion (AXB Pattern) in Biblical Hebrew*, VT 33, No. 4 (1983), 468–82, ebben: 479-480.

¹⁸⁹ Akkor is, amikor ez szembe megy az alapelvvel, mely szerint két hangsúlyos szótag nem állhat egymás mellett. Enyhe cezúra vagy szünet enyhíti a két egymással határos hangsúlyt (Péld 10,9):

hōlēk battōm yēlek beṭaḥ
0 / 0 / / 0 / 0

Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 99-100.

¹⁹⁰ Az ún. *sandhi* lényege a másodlagos hangsúlyok [*accentus servus*] gyengítése, ha nincs metrikai értékük [az *accentus dominus*-szal szemben], azáltal, hogy nincsen belső szünet két szó között – a spiránsok kapcsán vélik létezését bizonyítottak Kurylowicz. Tremper Longman: *A Critique of Two Recent Metrical Systems*, *Biblica* 63, No. 2 (1982), 230–54, ebben: 239-240.

¹⁹¹ Uo. 252-253.

2. Egyéb metrikus elméletek

Watson röviden bemutatja a további metrikus elméleteket is, melyeket nem tart annyira meggyőzőnek. Rövid jellemzését néhol más forrásokkal is kiegészítem.

2.1 Váltakozó (hangsúly) ütem

Segert a késői arámi és a szír költészettel való összehasonlítás után erre a következtetésre jut, mely szerint a héber verselés lényege a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok váltakozása (OXOXOX vagy XOXOXO), illetve 2 hangsúlytalan és 1 hangsúlyosé (OOX vagy XOO). Kivételes, rendkívüli esetekben két egymás melletti hangsúlyos szó is megengedett. Segert tulajdonképpen egy későbbi költészetet húz rá korai szövegekre és a hagyományos szövegek módosításával próbálja érvényesíteni metrikus teóriáját azokon, ezáltal ellentmondásba kerülve önmagával. Ezen kívül nem tud mit kezdeni a szócsoportokkal sem.¹⁹²

2.2 Szólábak

Az elmélet szerint egy bizonyos számú szóláb (*'word-foot'*), szóegység található meg minden verssorban. Vonzó lenne, ha az alapja nem különböző nyelvi rétegek összekeverése (grammatikai [szó] fonetikai elemként [ütem]) lenne. Továbbá a prepozíciók és partikulák helyzete is bizonytalan, annak révén, hogy mit tekintünk szónak. Ley, Robinson és Kosmala megközelítése sorolható ide. Ehhez hasonló a GONDOLATEGYSÉG elmélete is, mely a szavaknál nagyobb egységekkel dolgozik, de a probléma ugyanaz, mint az előzőnél.¹⁹³

VII. Egyéb nem éppen metrikus elméletek

1. Szótagszámlálás

Alkalmazói (Freedman, Stuart) felfogásában és gyakorlatában is lényeges eltérések adódnak, de azt egyikük sem vallja, hogy az orális költészet során a szerző számolta volna a szótagokat, csak végterméke mégis elkerülhetetlenül tökéletesen strukturált.¹⁹⁴ Eszköze a

¹⁹² Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 103. Watson az Ézs 9,3 példáját hozza [ő John Gibsontól veszi], ahol 5 hangsúly nélküli szótag előzi meg a nyomatékosat.

¹⁹³ Uo. 104.

¹⁹⁴ Freedman ennek érdekében csak kevésbé módosít a szövegen (például az ún. prózai elemek elhagyásával) és úgy véli, hogy e módszer bár pontatlan, de mégis bepillantást enged a ritmikai szerkezetbe és általa megpillanthatjuk a verseit megalkotó izraelita költőt is, mindamelllett nyitott más metrikai eszközök alkalmazására

szöveg rekonstrukciója és revokalizációja: ezt megteszik még a szöveg vizsgálata előtt.¹⁹⁵ Stuart a szótagszámot nem befolyásoló alapelveket is követ. Ezek segítségével tudják befolyásolni a szótagok számát egy sorban, ezáltal kiegyenlítve és metrikailag egyenértékű egységekké (*cola*) alakítva azokat: a rövidebb (*breve*) 3-5, míg a hosszabb (*longum*) 8-13 szótagot jelöl. Elismerik a szabálytalan metrum létezését, melyben nincsen egyezés a két *cola* szótagszáma között, így gyakori a helyi szintű egyezés, de nincsen szélesebb körű minta.¹⁹⁶ Ez a megközelítés nem veszi figyelembe a hangsúlyokat vagy a szótagok mibenlétét, csak azok soronkénti száma számít. Watson a sorokra tagolásnál tartja a leginkább alkalmazhatónak.¹⁹⁷

2. Betűszámlálás

A mássalhangzók vagy betűk soronkénti számlálása. Ez megtehető csak a mássalhangzós szöveg ismeretében is. Nyilván adódnak aránytalanul hosszabb sorok is. Ezért ez az elmélet hajlamos a magyarázatok, későbbi kiegészítések, a vélt szerkesztői javítások eltávolítására. Watson szerint a sorokra tagolásnál nem használható többre és nem vehető komolyan metrikus elméletként. Többek között Oswald Loretz neve fémjelzi.¹⁹⁸

3. Collins szintaxisa¹⁹⁹

„A héber verssorok kialakításában a sorformák jelentik az alapvető keretet, amelyek a kívánt ritmikai minta létrehozásához igazíthatók.”²⁰⁰

Collins szerint az, hogy a számos kutatásból nem született még egy széles körűen elfogadott elmélet, nem jelenti azt, hogy nincs is rendszer a héber költészetben – csak más helyen kell keresni. A parallelizmussal mint alapelvvel és a metrikával szemben is egy új megközelítést javasol: a sorok analízisét a grammatikai struktúrákon alapulva végzi el, így megközelítése

is (hangsúlyszámlálás, magánhangzók mérése). Stuart már radikálisan nyúl a szöveghez és úgy véli, ez a módszer elvezet a vers metrumához, illetve szerinte csakis ez alkalmas rá. Longman egy tanulmányában bemutatja ezt az elméletet, kritikát is megfogalmaz vele kapcsolatban. Longman: *A Critique*, 232-236.

¹⁹⁵ Szerintem a fordított sorrend sokkal kevesebb változtatással és a bibliai szövegekhez való egészségesebb viszonyulással is járna.

¹⁹⁶ Longman: *A Critique*, 237-238.

¹⁹⁷ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 104-105.

¹⁹⁸ Uo. 105-106.

¹⁹⁹ Terence Collins: *Line-forms in Hebrew Poetry*, JSS 23, Issue 2 (1978), 228-244. Azonos című könyvéhez nem, tanulmányához is csak nehezen értem hozzá. Talán emiatt is érdemes egy kicsit bővebben ismertetni, a grammatikai parallelizmus kapcsán is hivatkozunk majd rá.

²⁰⁰ Collins így összegez. Lásd: Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 107-108. Collins egy másik idézete is beszédes: A próféták költészetében a szintaxis és az alkotók sorrendje a sorok mérésének formai alapelvét tölti be. Ezek "metrikusak" abban az értelemben, hogy meghatározzák, mi alkotja a verssorokat egy korlátozott számú alapminta és variáció szerint. A ritmikus hangsúlymintázatok és az ütem vagy a szótagok hossza jelentős, de ezek a szintaktikai mintázattól függenek, amely az alapvető keret [szerkezet]. Collins: *Line-forms*, 244.

szintaktikai. Collins nem akar egy preskriptív elméletet alkotni, inkább megszorításokról beszél, amiknek a keretei között bontakozik ki és valósul meg a költészet.

Érdemes megjegyezni, hogy a mögöttes nyelvészeti elméletet mai nyelvekre fejlesztették ki.²⁰¹ Collins ennek a magját használja fel, mely alapján a mélystruktúrákból indul ki. Szerinte ezek nyelvtani szabályai határozzák meg a felszíni struktúrákat.²⁰² A modern költészeti elmélet nyomán Collins abból indul ki, hogy a különböző rétegek együtt alkotják meg a vers együttes hatását (zárt kriticizmus). A parallelizmus túlhangsúlyozása ezek negligálásához vezet. Szerinte a szintaxis az alapréteg, ilyen szempontból vizsgálja meg a prófétai könyveket.²⁰³

Négy alkotót nevez meg, melyekből épülnek fel az alapmondatok, azokból az általános és a különleges sortípusok, illetve az individuális sorformák is.²⁰⁴ Ezek azonban még absztrakt formák. Collins kimutatja, melyek fordulnak elő – a próféták könyveiben – és hányszor. Ez segíthet felismerni a szokatlan sorokat, a stilisztikai preferenciákat, illetve az enyhe variációkat is.²⁰⁵

Lássunk egy példát:

יְעֲמִי לֹא יָדָעוּ אֶת מִשְׁפַּט יְהוָה: ...csak az én népem nem *wə ‘ammî lō’ yādə ‘û ‘ēt*
 ismeri az Úr törvényét *mišpaṭ yhw*
 IC:i) 1 — NP₁ V NP₂²⁰⁶

Watson jól látja ebben a következtetlenséget: ha a költő az előre eldöntött ritmika alapján választ sorfajta – mint azt Collins véli a fenti idézetben is –, akkor nem a sorfajta lesz az alap — a sorfajta metrumot feltételeznek, következtetésekként a sorformák analízise nem használható a metrum megállapítására.²⁰⁷ Dobbs-Allsopp pedig mindenesetre meggyőzően érvel amellett, hogy a költemény a szintaxis esete (és annak kapcsolódása) ellenére a sor által van meghatározva.²⁰⁸

Collinshoz hasonlóan O’Connor megközelítése is a szintaktikai analízisen alapul, megközelítését ő sem tartja metrikusnak. 6 megszorításról beszél, amik között bontakozik ki a

²⁰¹ Transformational/Generative Grammar

²⁰² ‘*deep structures*’, illetve ‘*surface structures*’ – az előbbihez az alapmondatok, az általános és a különleges sortípusok tartoznak, míg az utóbbihoz az individuális sorformák, mint majd látni fogjuk.

²⁰³ Fontos megjegyezni, hogy ő sem akarta a saját kutatási területét túlhangsúlyozni, sőt azt reméli, hogy ez ösztönzőleg hat majd a további aspektusok feltárására. Saját felfogása szerint műve csak egy előljáró tanulmány ebben.

²⁰⁴ Szintaxisának rövid bemutatása és jelölésrendszere az *I. számú függelék*ben kapott helyet.

²⁰⁵ Extra M, illetve V-np₂ – igei tárgyrag

²⁰⁶ Jer 8,7c – a tanulmányában itt – tévesen – NP₁ NP₂ V szerepel.

²⁰⁷ Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 106-108.

²⁰⁸ Dobbs-Allsopp: *On Biblical Poetry*, 19.

költészet.²⁰⁹ A domináns sorforma 1 predikátort, 2 vagy 3 alkotót és 2 vagy 3 egységet tartalmaz.²¹⁰

4. Kugel

Kugel megközelítését már több ponton tárgyaltuk. Véggövetkeztetése az, hogy nincsen precíz megkülönböztetés próza és vers között – helyett emelkedett vagy retorikai stílusról beszélne²¹¹ — melyben a parallelizmus az egyetlen mérő. Ezzel ugyanaz a probléma, mint a parallelizmust alapelve tenni szándékozók megközelítésével: ezekben a leegyszerűsítésekben a héber költészet megkülönböztető stílus nélkül marad: a parallelizmus egy fordításból is ugyanolyan jól látható.²¹²

²⁰⁹ Egyetlen sor sem tartalmazhat: 1) 3 predikátornál (*'clause predictor'*) többet; 2) 1 alatti vagy 4 feletti alkotót (*'constituent'* – *a predikátor argumentuma, változója*); 3) 2 alatti vagy 5 feletti egységet (*'unit'*); 4) Egyetlen alkotónak sincs 4-nél több egysége; 5) a sor 3 predikátor esetén nem tartalmazhat alárendelt nominális mondatot, 2 predikátorral pedig csak az egyiknek van alárendelt nominálisa; 6) több predikátor esetén csak nominális kifejezések lehetnek alárendeltjeik. Watson bővebben is ismerteti: Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 108-109.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ Kugel: *Idea*, 302.

²¹² Watson: *Classical Hebrew Poetry*, 109.

Összefoglalás

A dolgozatban áttekintettük a költészet létezésének kérdését, annak mibenlétét, beszéltünk az orális eredetről, az epikáról, a sor létezésének bizonyítékairól, majd pedig a paralelizmus és az esetleges metrika különféle értelmezéseiről és megközelítéseiről, mint egymással átfedésben lévő valóságokról. A bibliai héber költészet némely aspektusa továbbra is rejtély marad, illetve nem e dolgozat terjedelmére szabott, de e témák kapcsán az egyes kutatók megközelítését bemutattam és összegeztem. Saját véleményemet pedig főként a lábjegyzetekben tártam elő. Reményem, hogy a bibliai költészet gazdagabb és holisztikusabb megértését szolgálja majd a dolgozatom a bibliai verssel ismerkedni kívánók számára, de kutatástörténeti összefoglalásnak és a szakirodalom e részében való eligazodásra mindenképpen megfelel.

I. SZÁMÚ FÜGGELÉK²¹³

Collins osztályozásának rendszere (a 4 alkotó a következő struktúrákat eredményezi):²¹⁴

1. Alapmondatok (az alkotók sorrendje tetszőleges):²¹⁵
 - A. NP₁ V
 - B. NP₁ V M
 - C. NP₁ V NP₂
 - D. NP₁ V NP₂ M
 2. Általános sortípusok:
 - I. egy alapmondat
 - II. két azonos fajtájú alapmondat (a második felsor az első összes alkotóját tartalmazza)
 - III. két azonos fajtájú alapmondat (csak néhány alkotója ismétlődik a második felsorban)
 - IV. két különböző alapmondat
 3. Különleges sortípusok (az általános sortípusok [I-IV] tovább tagolódnak aszerint, hogy mely alapmondat(ok) [A-D] található(ak) meg bennük):
 - IA, IB... IIID,²¹⁶ IV A/B, A/C, A/D...
- 3B. Ezek alosztályai:
- i) megtartja NP₁-et
 - ii) elhagyja
 - [+ IV. esetén: iii) NP₁ csak az első; iv) NP₁ csak a második felsorban]
4. Az individuális sorformák (az alkotók sorrendjének – hátulról cserélt – permutációja szerint) – a mélystruktúrák itt válnak felszíni struktúrává

Néhány következtetése lábjegyzetben kap helyet.²¹⁷

²¹³ A dolgozatnak nem képezi szerves részét, de nélkül nem értelmezhető Collins szintaxisának jelölésrendszere, így e függelékben kapott helyet annak rövid, vázaltszerű ismertetése. Collins: *Line-forms*, 228-244.

²¹⁴ NP – 'noun phrase' (NP₁ – alany; NP₂ – tárgy), V – 'verb' (ige), M – 'modifier' (határozó, prepozíciós kifejezés, locativus)

²¹⁵ Mint láthatjuk, a nominális mondatok nem szerepelnek az elemzésében.

²¹⁶ IIID – itt az NP₁ normál esetben ki van hagyva

²¹⁷ A szemantikai parallelizmus elve nem ad magyarázatot az I-es sortípus létezésére, ezek nem eseti kivételek. Ritkán, főleg stilisztikai okokból használt, a többi sor ebből deriválódik. A II. sortípus jellemzője – alkotóinál fogva – az ismétlés. Sokaknál a szemantikai parallelizmus példaként a héber vers tipikus sora. Pedig a próféták kevesebb mint negyedét teszi ki, Jeremiásnál pedig a legritkább sortípus. Sőt két sornak lehetnek azonosak az alkotói, még ha szemantikailag eltérőek is, ezt figyelmen kívül hagyják a szemantikai parallelizmust előtérbe helyezők. Érdekességgént még megjegyzendő két ún. stilisztikai variáns esete: Ézs 7,9: „De ha nem hisztek, nem maradtok meg!"; 40,28 — IIA:ii) [V – V]. A IIB és a IIC és még más sortípusok kapcsán is megjelenő három tulajdonság: 1. elsőfelsorkezdő V; 2. másodfelsorkezdő NP₁; 3. az alkotók sorrendjének közvetlen megismétlése a két felsorban. Ahol ezekből kettő megjelenik (ún. erősek), azok tűnnek a normál sorformáknak. Ahol egyik sem jelenik meg, annak stilisztikai jelentősége van. A III. sortípus nem hiányos parallelizmus – nem is hiányzik alkotója – önálló eszköz, melyben egy vagy több alkotó áll appozícióban a sor második tagjában elsővel. A IV. sortípus komplex sorai kölcsönöznek változatosságot az enélkül egyhangúan paralel költészetnek, melyekben a grammatikai variációk kihatnak a jelentésre is.

II. SZÁMÚ FÜGGELÉK

*Kugel – a leggyakoribb módok A és B kapcsolatára:*²¹⁸

- puszta vessző – nem valódi szemantikai parallelizmus
 - idézet (idéző mondat és idézet)
 - cselekmények sorozata (... és ...)
 - különböző alárendelések
- gyakran párosított elemek (nappal–éjjel; Sion–Jeruzsálem)
- ismételt elem(ek)
- A minden kifejezése paralel B-vel²¹⁹
- B egésze A egy részével appozícióban
- ab/b’c//²²⁰
- „Áldott” + attribúció²²¹

Áldott az Úr! / Napról napra gondot visel rólunk szabadító Istenünk //
(Zsolt 66,20)
- A állítás, B kérdés²²²

*Watson felsorolása a bibliai parallelizmus azonosított fajtáiról:*²²³

structural — strukturális	grammatical — grammatikai
alternating — alternáló	abstract // concrete — absztrakt // konkrét
chiastic — khiasztikus	active // passive — aktív // passzív
conjunctive — összekötő	gender — nemi
disjunctive — elválasztó	numerical — számos
distant — távolálló	singular // plural — egyes szám // többes szám
horizontal — horizontális	yqtl // qtl ²²⁴ — impf. // pf.
internal — belső	noun // verb — főnév // ige
partial — részleges	
repetitive — ismétlődő	syntactic — szintaktikai
staircase — lépcsős	
vertical — vertikális	semantic — szemantikai
	antithetic — antitetikus
other — egyéb	epithetic — epitetikus
emblematic	numerical — számbeli
impressionistic	synonymous — szinonim

2. számú táblázat

²¹⁸ Kugel: *Idea*, 4-7.

²¹⁹ Ps 135,13

²²⁰ b’ – a második tagmondatban b variánsa szerepel

²²¹ Ps 28,6; 66,20

²²² Ps 6,6; Ps 77,14. Kugel példáihoz lásd: Kugel: *Idea*, 3-7.

²²³ Ezek többsége nem is használt a magyar szakirodalomban, sőt az angolban sem túl gyakori.

²²⁴ Ezek valójában nem felelnek meg az impf. és pf. kategóriáknak.

III. SZÁMÚ FÜGGELÉK

A. A *soron belüli* jelentésfejlesztés változatai a parallelizmusban Alter szerint:

- [köznap **→** irodalmi mozgás]
- kenning, epitheton (magyarázó vagy metaforikus behelyettesítés) – Ézs 59,10
 - főnév, T/nn. **→** elvont, adverbialis jelentés – Ézs 59,9-10
 - vagy eredeti metafora – Jer 48,11
- személynév / patronimikon (rokonságnév) – 1Móz 4,23
[**általános → specifikusabb**] – Péld 3,10; Jób 41,16
- felerősítés, fokozás
 - hasonlat, metafora – Zsolt 2,9
 - hiperbola – Ézs 58,10
 - kép fókuszálása és gondolat hiperbolikus fokozása – 2Sám 22,35 [37.]²²⁵
 - kifejezés / kifejezés erősebb párja – 2Sám 22,5
 - hely, történés, hatóerő, ok részletezése (≈ bővítő ismétlés) – 2Sám 22,17²²⁶
 - főnév, névszói szerkezet / igei fejlesztés – 2Sám 22,3b [3.]; 22,29 [31.]
 - bővítő ismétlés (*incremental repetition*) – Ézs 59,10; Jób 41,16; Bír 5,23²²⁷
 - a fokozás archaikus formája
 - ebből fakadóan gyakori a részletező értelmezés és a képek, cselekmények felhalmozása 2Sám 22,12 [13.]; 22,43 [45.]
- fókuszálás
 - tér / annak tartalma – Ézs 45,12
 - tér / kisebb térbeli (vagy földrajzi) entitás abban – Jer 2,15; Jer 7,34
 - általános / annak színekdochéja (szó szerinti **→** figuratív) – Péld 1,14
 - gondolat és kép egyidejű fókuszálása – 2Sám 22, 7b [8.]
[*az alábbiak a fokozás megvalósítói is egyben:*]
 - ige és határozós szerkezet
 - főnév / melléknév(i szerkezet) – Péld 4,3
 - főnév + ige / főnév + ige – Zsolt 3,8
- pontosítás (≈ fokozás), konkretizáció **→** sajátos esetté, konkrét képpé – Ézs 17,1
 - ige(i szerkezet) / névszói vagy melléknévi szerkezet – JSir 1,2, Péld 24,13

²²⁵ A 2Sám 22 elemzéséhez lásd: Alter: *A biblia versművészete*, 45-54. Szögletes zárójelben jelölöm, hogy az adott sor számozása Alternél éppen melyik.

²²⁶ Ez Alternél a 19. sor. A 2Sám 22,8 [Alternél 9.] első két sortagjának részletező kapcsolatát az első és a harmadik bővítő ismétlése egészíti ki.

²²⁷ Ez a 'staircase parallelism' és a 'terrace pattern' szinte tiszta példája is egyben: „Átkozzátok Mérózt, mondta az Úr angyala, / átkozva átkozzátok lakóit, // mert nem jöttek el segíteni az Úrnak, / segíteni az Úrnak a többi hőssel együtt!” (ab/a’c // cd/de). Érdekes, hogy az epanalepsis és anadiplosis egyedülálló kapcsolatát Watson az ugariti költészet egyedülálló sajátosságának tekinti (mindössze 5 példával). Watson: *Traditional Techniques*, 65-66.

- ige / sajátosabb, világosabb, túlzóbb ige²²⁸ – Ézs 48,20k
 - főnév / igei átalakítása – 2Sám 22,48 [50.]
 - ... / odaillesztett főnév – 2Sám 22,21 [23.]
 - alkalmi szinonimák: x / nem x – 2Sám 22,22-24 [24-26.]
- dramatizálás
 - kezdő sortag dramatizálása – 4Móz 24,4
 - ige / ige hiperbolikus fokozása – Ézs 49,23, Zsolt 72,9
 - cselekvés / féktelenebb tett – Jób 30,10
 - szélsőségek felé mozgás (általános → specifikus; szó szerinti → figuratív) – Jób 29,23
- **fordított mozgás** (figuratív → szó szerinti; sajátos → általános) – néhány kivétel²²⁹
 - Jer 9,7; Jób 30,27
 - 2Sám 22,14 [15.]²³⁰
- **következményesség** (parallelizmustól független, anélkül is*) az emberi érzékelés szintjén vagy objektíven
 - folyamat / következmény – Jób 5,10
 - ok-okozat; narratív egymásutániség – 2 Sám 22,4; 2Sám 22,13 [14.]*
 - időbeli folyamatosság – 2Sám 22,9-11 [10-12.]
 - *térbeli haladvány* – 2Sám 22,10-11 [11-12.]*
- rejtett ismétlés (ellipszis)²³¹
 - szó (ált. ige) / Ø – 5Móz 32,13
 1. *fókuszálás* a második tárgyra
 2. első terminus elmélyítése – Ézs 61,4
 3. meglepő *dramatizálás* – 5Móz 32,10
 4. **kezdődő elbeszélés** – Ézs 1,3; Péld 2,16-19
 - vagy ritkábban retrospektív ellipszis: Ø / szó (ált. ige)
- [viszonylag] **statikus parallelizmus**
 - szinonim kifejezések és/vagy kiegészítő kifejezések – Ézs 10,2
 - a fejlődő mozgás ilyenkor áttevődik *a sorok közötti struktúrára*:

B. A sorok közötti jelentésfejlesztés változatai (Zsolt 145)

- szó szerinti / figuratív // figuratív / szó szerinti – Jer 48,11
- részletezés (magyarázat-sor) – Ézs 48,20k
- I. fokozó szerkezet (próféták, Jób)
- II. kezdődő elbeszélés (akár narratív fejlesztés)

²²⁸ Alter kiemeli, hogy e kategóriák között átfedések vannak, így például ez értelmezhető felerősítésként, fokozásként is.

²²⁹ Ez olyan kivételes, hogy Alter mindössze 6 egyértelmű példáját találja (bár csak ezeket említi).

²³⁰ „Mennydörgött az egekből az Úr, / és a Magasságos hallatta az ő hangját”

²³¹ Ez a kettős feladatú igék, főnevek jelensége, melyek a paralel közlés mindkét tagjára nézve érvényesek ('double-duty'). Az ige hiánya *fókuszáló* hatással is bír (a második tárgyra nézve), vagy a második tag elmélyíti az első terminusát.

Felhasznált irodalom

1. Bibliák

Biblia. Revideált új fordítás (RÚF 2014), Kálvin Kiadó, Budapest, 2014.

ELLIGER, Karl – RUDOLPH, Wilhelm (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*⁵, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

2. Szakirodalom

ALTER, Robert: *A biblia versművészete*, ford. Máthé-Farkas Zoltán, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2013.

BARTHA Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, I-II. köt., Budapest, Kálvin Kiadó, 1993.

CONROY, Charles: Hebrew Epic: Historical Notes and Critical Reflections, *Biblica* 61, No. 1. (1980), 1-30.

COLLINS, Terence: Line-forms in Hebrew Poetry, *JSS* 23, Issue 2 (1978), 228-244.

DOBBS-ALLSOPP, F. W.: *On Biblical Poetry*, New York, Oxford University Press, 2015.

DOBBS-ALLSOPP, F. W.: Poetry of the Psalms, in W. P. Brown (ed.): *The Oxford Handbook of the Psalms*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 79–98.

EGERESI László Sándor: *A héber nyelv tankönyve*⁴, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019.

GORDON, Cyrus H.: Asymmetric Janus Parallelism, in Baruch A. Levine – Abraham Malamat (eds.): *Eretz-Israel*, Vol 16.: *Archaeological, Historical and Geographical Studies*, Jerusalem, Ben Zvi, 1982, 80-81.

HARSHAV, Benjamin: Rhythms of the Bible Revisited, in Uő.: *Three Thousand Years of Hebrew Versification. Essays in Comparative Prosody*, New Haven—London, Yale University Press, 2014, 40-63.

HARSHAV, Benjamin: The Systems of Hebrew Versification, in Uő.: *Three Thousand Years of Hebrew Versification. Essays in Comparative Prosody*, New Haven—London, Yale University Press, 2014, 64-148.

HRBÁČSEK, Magdaléna: Parallelizmusok a Zsoltárok könyvében, *Stredoeurópske Pohľady* 1, Issue 2 (2019), 31-37.

KUGEL, James: *The Idea of Biblical Poetry*, New Haven—London, Yale University Press, 1981.

KUSTÁR Zoltán: *A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szöveg hagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.

KUSTÁR Zoltán: A Zsoltárok könyve, in Pecsuk Ottó (szerk.), *Bibliaismereti kézikönyv*², Budapest, Kálvin Kiadó, 2016, 211-226.

LANDY, Francis: Recent Developments in Biblical Poetics: Review of *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques; The Dynamics of Biblical Parallelism; The Art of Biblical Poetry*, by W. G. E. Watson, A. Berlin, & R. Alter, *Prooftexts* 7, No. 2.(1987/2), 163-178.

LONGMAN, Tremper: A Critique of Two Recent Metrical Systems, *Biblica* 63, No. 2 (1982), 230–54.

- LOWTH, R.: *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews*, vol. 1-2., transl. G. Gregory, London, J. Johnson, 1787, repr. in *Robert Lowth (1710–1787): The Major Works*, London, Routledge, 1995.
- NEMES NAGY Ágnes: Megjegyzések a szabadversről, in Géczi János (szerk.) *Iskolakultúra – Társadalomtudomány*, 1991/4, 3-12.
- NOTARIUS, Tania: *The Verb in Archaic Biblical Poetry* (SSL 68), Leiden—Boston, Brill, 2013.
- SARNA, Nahum M.: Epic Substratum in the Prose of Job, *JBL* 76, Issue 1 (1957), 13–25.
- SOGGIN, J. Alberto: *Bevezetés az Ószövegségbe*, ford. Hoffmann Béla, Víg István, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999.
- SZEPES Erika – SZERDAHELYI István: *Verstan*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981.
- TALMON, Shemaryahu: Did There Exist a Biblical National Epic?, *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* Vol 7, No. 2 (1977), 41-61.
- TSUMURA, D. T.: Literary Insertion (AXB Pattern) in Biblical Hebrew, *VT* 33, Issue 4 (1983), 468–82.
- WATSON, Wilfred G.E.: *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques*² (JSOTSup 26), Sheffield, JSOT Press, 1986.
- WATSON, Wilfred G.E.: *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse* (JSOTSup 170), Sheffield, Sheffield Academic, 1994.
- YODER, Perry B.: A-B Pairs and Oral Composition in Hebrew Poetry, in David E. Orton (szerk.): *Poetry in the Hebrew Bible*. Selected Studies from Vetus Testamentum, Leiden—Boston—Köln, Brill, 2000, 90-109 (= *VT* Vol. 21, Issue 4 [1971] 470-489.).

Hivatkozott weboldalak mutatója

- <https://uesz.nytud.hu/index.html?displaymode=web&searchmode=exact&searchstr=sor&hom=1> [letöltés dátuma: 2022. 11. 14.]
- <https://uesz.nytud.hu/index.html?displaymode=web&searchmode=exact&searchstr=szer&hom=2> [letöltés dátuma: 2022. 11. 14.]
- https://www.sefaria.org/Ibn_Ezra_on_Numbers.23.7.4?lang=bi [letöltés dátuma: 2022. november. 14.]
- https://www.sefaria.org/Rashbam_on_Genesis.49.22.1?lang=bi [letöltés dátuma: 2022. november. 14.]
- https://www.sefaria.org/Rashi_on_Numbers.23.7.1?lang=bi [letöltés dátuma: 2022. november 14.]